

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

Bakalářská práce

2024

Michal Miesler

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra politologie

Francouzská revoluce a disciplinární moc

Bakalářská práce

Autor práce: Michal Miesler

Studijní program: Politologie a mezinárodní vztahy

Vedoucí práce: Mgr. Jakub Franěk, Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 29. 4. 2024

Michal Miesler

Bibliografický záznam

MIESLER, Michal. *Francouzská revoluce a disciplinární moc*. Praha, 2024. 68 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Jakub Franěk, Ph.D.

Rozsah práce: 130 618 znaků vč. mezer

Abstrakt

Tato bakalářská práce zkoumá počátky tzv. disciplinární moci, jak ji popsal Michel Foucault, na základě událostí a právních dokumentů Francouzské revoluce. Teoretická část, dělená na čtyři kapitoly, představuje Foucaultovu mocenskou teorii, ukazuje její souvislost s revolučním vývojem a předestírá hlavní oblasti, které práce bude zkoumat. Empirická část práce je dělena na tři kapitoly: předrevoluční období, samotnou Revoluci (1789-1799) a Konzulát (1799-1804). Zkoumán je především rozvoj a aplikace konceptu národa, vztah Revoluce ke katolické církvi, ústavní vývoj a trestně-právní a vzdělávací legislativa. V těchto oblastech práce pátrá po přítomnosti myšlenek a politických praktik, které by korespondovaly s novou mocenskou mentalitou vysvětlenou v teoretické části. Z výzkumu vyplynula stěžejní role nacionalistické mentality, aktivní úsilí převzít roli katolické církve jako zajišťovatele sociální politiky a postupný rozvoj rétoriky a praktik disciplinární moci. Předrevoluční éra a první roky Revoluce ukázaly především vývoj nové mocenské mentality, která se však z různých důvodů zpravidla neprojevila v politické realitě. Počínaje obdobím Direktorata potom byly sledovány politické kroky, které lze považovat za praktiky disciplinární moci. Konkrétně se jednalo o změny v oblasti trestního práva a školství a později o legalizaci nové pozice státu ve vztahu k církvi.

Abstract

This bachelor thesis examines the origins of the so-called disciplinary power, as Michel Foucault described it, on the basis of the events and legislative documents of the French Revolution. The theoretical part, divided into four chapters, presents Foucault's theory of power, reveals its relation to the Revolutionary era, and introduces the main areas covered by this thesis. The empirical part is divided into three chapters: the pre-revolutionary era, Revolution proper (1789-1799) and the Consulate (1799-1804). The main examined issues are the development and application of the concept of a nation, the Revolution's approach to the Catholic Church, constitutional development, and penal and educational law. In its analysis of these issues, the thesis searches for thought and political practice which might correspond with the new power mentality explained in the theoretical part. The research revealed the central role of a nationalistic mentality, an active effort to overtake the Church's role as the guarantor of social policy, and a gradual development of the rhetoric and practice of disciplinary power. The pre-revolutionary era and the first years of the Revolution were characterized mainly by the

development of the new power mentality, which for various reasons didn't translate to political reality. Starting with the Directory, political steps were found, which could be understood as the practice of disciplinary power. Specifically, these were changes in educational and penal law, and later the legalization of the new position of the state in relation to the Church.

Klíčová slova

Francouzská revoluce, Michel Foucault, disciplinární moc, suverénní moc, katolická církev, Ancien Régime

Keywords

French revolution, Michel Foucault, disciplinary power, sovereign power, Catholic Church, Ancien Régime

Title/název práce

Francouzská revoluce a disciplinární moc

The French Revolution and Disciplinary Power

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu, Mgr. Jakubu Fraňkovi, Ph.D., za jeho podporu, cenné připomínky a zejména trpělivost.

Obsah

Úvod	1
Historiografický kontext	2
1. Příchod mocenské změny	5
2. Suverénní moc	6
3. Pastorační moc	9
4. Disciplinární moc	10
4.1. Trestající město	11
4.2. Donucovací instituce	12
4.3. Mechanismy disciplinární moci	13
5. Předrevoluční vývoj a původy nové moci	15
5.1. Vláda Ludvíka XIV. a transformace aristokracie	16
5.2. Královský absolutismus a jeho hranice	18
5.3. Osvícenství a první formulace nových forem moci	22
6. Revoluce	25
6.1. Poslední dny starého řádu	25
6.2. První dny Revoluce	26
6.2.1. Generální stavy	26
6.2.2. Začátek revolučního násilí a smrt starého řádu	28
6.2.3. Nová legitimita a moc Národního shromáždění	29
6.3. Katolická církev a Revoluce	30
6.4. Ústava roku 1791	35
6.5. Trestní zákoník roku 1791	37
6.6. Jakobínská republika	38
6.6.1. Ústava roku 1793	39
6.6.2. Teror	40
6.7. Direktorium	43
6.7.1. Ústava roku 1795	43
6.7.2. Historie návrhů a první zákony o školství	44
6.7.3. Zákoník o přestupcích a trestech 1795	46
7. Konzulát	48
7.1. Ústavy let 1799 a 1802	49
7.2. Konkordát roku 1801	50

Závěr.....	51
Summary	52
Použitá literatura	55

Úvod

Francouzská revoluce byla v mnoha ohledech přelomovým historickým obdobím. I pokud bychom ji považovali primárně za symptom nenápadnějších, avšak rozsáhlých a radikálních společenských změn, stále by byla symptomem kritickým; katalyzátorem změn, které se měly dotknout celé řady (nejen) politických fenoménů. V této práci bude revoluční vývoj analyzován po vzoru teorie moci, kterou vypracoval Michel Foucault. Foucault sledoval vývoj nové formy moci, moci disciplinární, jíž stavěl do kontrastu s historickou mocí suverénní. Nástup této nové formy moci a její postupný průnik do všech sfér společnosti časově zasadil především do 18. a 19. století. Stěžejní roli v transformaci hrály mimo jiné rozvoj kapitalistické ekonomiky, demografie, psychologie, profesionalizace armád i přeměna trestního práva a vznik občanské společnosti. Revoluce, stojící na dramatickém pomezí dvou zmíněných století, byla z hlediska mocenských změn významným obdobím – Foucault se jí proto ve svém díle samozřejmě dotýká. Nezabývá se jí však do detailů, nepouští se do řady dílčích procesů, které by šlo mocensky analyzovat – jeho práce sleduje především dlouhodobější trendy, konkrétní příklady slouží pak hlavně jako důkazy těchto trendů.

Cílem této bakalářské práce bude propojit historiografii s politickou teorií a aplikovat Foucaultovu teorii postupně na nejvýznamnější období revolučního vývoje. Konkrétně se budu ptát po *záměru*. Dle Foucaulta se mocenská transformace uskutečnila vlivem celé škály dílčích tlaků, z nichž naprostá většina nevyvstávala z touhy po celospolečenské změně. Revoluce byla však touhou po celospolečenské změně do jisté míry definovaná – úsilí národ osvobodit a zároveň totálně ovládnout se zde neustále setkávaly, někdy ve sporu, ale často v koexistenci i spolupráci. Zda vykazovali strůjci tohoto období znaky „dalekosáhlejších“ mocenských záměrů se potom stává politicky zajímavou otázkou. Hlavní výzkumnou otázkou práce tedy bude: „*Projevovali dominantní aktéři Francouzské revoluce nějakou míru intence prosazovat a šířit praktiky disciplinární moci?*“ Tato otázka bude směřovat na různé sféry politické aktivity: změny trestního práva (1791), vztah k náboženství, vzdělávání, přeměny byrokratického aparátu, obecné centralizační úsilí, ale i formace nových kolektivních identit a různé formy vzdoru.

První, teoretická, část práce (kapitoly 1. až 4.) se bude zabývat především tím, jak Michel Foucault obecně konceptualizoval zmíněnou mocenskou transformaci (především v

Dohlížet a trestat). Aplikovány budou také méně teoretické části *Dohlížet a trestat*, kde se autor zabýval proměnami právního rámce i praxe soudních procesů a trestů v Evropě. Ačkoliv Revoluce není vrcholem procesu změn, které v *Surveiller et punir* Foucault sledoval, můžeme v ní přesto hledat a najít vývoj v tomto ohledu zajímavý a významný.

Empirická část práce pak bude dělena na tři hlavní kapitoly (5., 6. a 7.) věnované předrevolučnímu vývoji, samotné revoluci (1789-1799) a konzulátu (1799-1804). Ty budou dále rozděleny na podkapitoly řazené přibližně chronologicky, ale především jako tematické celky, jež bude možné analyzovat. Obsahem každé kapitoly bude jak historická deskripce, tak interpretace prezentovaného vývoje pomocí výše zmíněné Foucaultovy teorie.

Historiografický kontext

Francouzská revoluce, ve vší své velkoleposti a matoucí brutalitě, byla samozřejmě interpretována mnoha rozličnými způsoby. Její historiografie a různorodé interpretace myslitelů politické filosofie by samy o sobě snad byly soustem příliš velkým pro celou práci. Přesto v úvodu alespoň zevrubně představím vývoj chápání Revoluce a poukážu na některé vlivné proudy a autory. Účelem historiografického úvodu bude zasadit interpretační přístup této bakalářské práce do kontextu ostatních přístupů a obhájit výběr zdrojů.

První reakce intelektuálů přišly samozřejmě již za Revoluce – tito autoři byli poměrně členitou skupinou. Mezi Francouzi šlo například o historicky deterministického François-René de Chateaubrianda nebo mystika Louis Claude de Saint-Martina, odpůrce osvícenství i Revoluce (Chateaubriand, 1815), (Bates, 2000). Významným myslitelem této doby (který se na Revoluci také podílel) je rovněž Benjamin Constant, který k revoluci jakožto liberál přistupoval zprvu optimisticky – byla pro něj nevyhnutelným článkem dějinného vývoje, cestou ke spravedlivější společnosti. Byl však odpůrcem teroru, který považoval za zbytečný, a po roce 1799 se stal také velkým kritikem Napoleona (ačkoliv ho pak v průběhu „Sta dnů“ podporoval – hlavně jako naděje proti obnovení Bourbonské vlády) (Furet, 1996: 244-248).

Přihlízející Němci své výroky měnili v závislosti na vývoji – zpočátku byli většinou optimističtí (avšak s výjimkami – např. Goethe), Revoluce byla pro mnohé materializací osvícenské filosofie, důsledností přesahující osvícenský absolutismus. S počátkem jakobínského teroru příznivců značně ubylo, někteří se však od Revoluce neodvrátili ani tehdy (např. Fichte) (Vopa, 1989).

Velikánem zastiňujícím mnohé další tehdejší německé filosofy je samozřejmě G. F. W. Hegel, pro nějž byla Revoluce zásadním bodem v dějinné cestě světového ducha k seberealizaci. Nepovažoval ji přímo za konečnou podobu světového ducha, označil ji však za „nádherný východ slunce“ (Hegel, 1837/2004: 281), o Napoleonovi ve svých dopisech mluvil jako o „duchu světa na koni“ (Hegel, 1806). Přesto viděl revoluci v jejích radikálnějších fázích jako selhání, protože ze své původně osvícenské snahy přešla až v destruktivní proces, jehož jedinou „zásluhou“ byla „smrt, a to smrt, která nemá žádný vnitřní objem a naplnění.“ (Hegel, 1807/1977: 360)

Již v průběhu Revoluce má zároveň svůj počátek konzervativní kritika. Edmund Burke o revoluci psal už v roce 1790 ve svých *Úvahách o revoluci ve Francii*, v nichž až prorocky předpověděl následující vývoj revolučních událostí a jejich vyústění ve vojenskou diktaturu. V *Úvahách* píše o charismatickém populistickém generálovi, který si získá důvěru vojáků i lidu a chopí se moci nad celou zemí (Burke, 1790/1997, 224-225). Burke může posloužit také jako příklad vypovídající o postoji konzervativců k Francouzské revoluci obecně. Základními body konzervativní kritiky Revoluce jsou její nedostatek respektu k přirozeným autoritám (rodina, církev, šlechtický řád atd.), bezhlavý racionalismus (vycházející z osvícenství a opomínající historickou zkušenost a spiritualitu), a přílišný individualismus a rovnostářství (projevující se např. porušováním práva na soukromý majetek). Většinu těchto bodů nacházíme právě už v *Úvahách* (Burke, 1790/1997).

Proti Burkeovým názorům se už v roce 1791 ve své publikaci *Práva člověka* postavil Thomas Paine, který revoluci naopak vnímal velmi pozitivně, podobně jako tu americkou (přičemž podporu americké revoluce oba autoři sdíleli). Burkea obvinil, že Revoluci evidentně nerozumí a ostře mu vyčetl útok na *Deklaraci práv člověka a občana* (Paine, 1791/1996: 56). Paineův zápal, spolu s obrovskou popularitou *Práv člověka* (a jeho radikální rétorikou v druhé části této publikace), z něj však v očích britských elit i vlády učinil nebezpečného buřiče. V roce 1792 prchnul do Francie (Rickman, 1819: 39). Jeho další osudy, od obdržení čestného občanství a zvolení do Národního konventu, skrz věznění jakobíny až k údajnému setkání s Napoleonem jsou stejně tak zajímavé, avšak jejich rozvedení této práci nenáleží (Rickman: 39, 40).

Bohaté na interpretace Revoluce bylo také 19. století, konkrétně pro tuto práci bude důležitý zejména Alexis de Tocqueville. Jeho sociologická analýza předrevoluční společnosti bude stát v centru páté kapitoly, kde se budu věnovat nejen potenciálním příčinám Revoluce, ale také prvním formulacím nových typů moci, o kterých psal Foucault. Dále bude z tohoto

období využito díla Jula Micheleta, který se revoluci rozsáhle věnoval a přes svou tendenci zjednodušovat některé její aspekty (např. náboženství) přišel s řadou zajímavých poznatků.

Proudem, jenž historiografii Revoluce dlouho a dogmaticky dominoval, byl samozřejmě marxismus. Pro marxistickou interpretaci, zdálky přiléhavou, v detailech slabší, je typických několik rysů. Ve středu stojí termín „buržoazní revoluce“ – ten poukazuje na proces bohatnutí rostoucí střední třídy, který se nepotkával s adekvátním rozšiřováním politických práv. To bylo podle této tradice hlavní příčinou nespokojenosti třetího stavu. Zvýšené pozornosti se potom těšily různé osobnosti, které je možné interpretovat jako předchůdce komunismu. Do „komunistického kánonu“ byl takto zařazen například Gracchus Babeuf (jehož podíl na Spiknutí rovných byl důsledně zveličen) či Jacques Roux, anachronisticky (spolu s „revolučními duchovními“ obecně) označován za „rudého kněze“. Tyto jinak relativně nevýznamné figury byly nafouknuty významem, staly se „důkazy“ dlouhé tradice sociálních hnutí (Ellis, 1978: 357-359). Mluvit však o marxistické tradici jako o monolitu by bylo zcestné – i v rámci tohoto proudu nacházíme značné neshody, někdy zapříčiněné právě důrazem na dogmatismus. Například Albert Soboul, ve Francii dlouhou dobu uznávaný jako přední historik Revoluce, se ve svém díle hojně věnoval *sans-cullottes*, pařížské „třídě“ převážně chudých radikálních měšťanů, kteří stanuli v čele revolučních sekcí hlavního města a byli hlavními hybateli „davové politiky“, jež do jakobínského teroru Paříži dominovala. Tento důraz byl však ostatními marxisty i sovětskými historiky považován za nemístně nacionalistický, což vedlo ke sporu (Ellis, 1978: 354). Historiografie této tradice, snad více než jiných, byla formou politiky – tento zde nepřehlédnutelný rozměr nám může pomoci nalézt politiku také v jiných proudech.

Tato bakalářská práce se obecně bude nejsilněji inspirovat přístupy, které zpochybňují ohraničenost revolučního procesu, tj. především revizionistickou tradicí posílenou „znovuobjevem“ Tocquevillova, kam patří například Francois Furet (Furet, 1996). Důležitá je v této tradici analýza návaznosti na politické procesy revoluci předcházející, jako byla cílená, avšak ne zcela přiznaná eroze feudálního systému nebo neúspěšné pokusy o realizaci faktického absolutismu. Významnou bude rovněž pozdější tradice post-revizionismu, jejíž autoři zpravidla věnují více pozornosti kulturním či jazykovým rozměrům revolučního vývoje – z tohoto proudu bude využito například dílo Mony Ozouf, citované dílo se konkrétně zabývá Terorem a historiografickým diskurzem jej obklopujícím (Ozouf, 1984).

Nenaplněné mocenské ambice starého režimu příhodně korelují s Foucaultovou tezí, že Revoluce byla významným milníkem ve vzniku občanské společnosti a s ní souvisejících nových forem moci, které budou stát ve středu této práce. Chápat revoluci ne jako negaci, ale

proces dynamicky navazující na „královský absolutismus“ bude nezbytné právě také pro nalezení prvních projevů (či většinou spíše konceptualizací) disciplinární moci již v 18. století. Samotný revoluční vývoj bude potom přehlídkou manifestací nových typů moci, antitetických kolektivních identit (i snah o jejich syntézu) a rozsáhlých pokusů o redefinici francouzské společnosti – všechny tyto aspekty budou analyzovány s aplikací Foucaultovy teorie.

Kromě uvedené literatury využije práce odborných publikací zabývajících se dílčími tématy (osobnostmi Revoluce, konkrétními událostmi, církví, problematikou vzdělávání...). Využito bude taktéž primárních zdrojů, zejména děl některých revolučních aktérů a vybrané legislativy (ústavy, trestní zákoníky).

1. Příchod mocenské změny

Michel Foucault poskytl svého času inovativní pohled na mocenské struktury a mechanismy. V souladu se svou příslušností k tradici post-strukturalismu se mocí zabýval s důrazem na znalosti či informace a jejich roli v totálním ovládnutí člověka, eliminace svobodné vůle. Na základě změn trestního práva (zejména rozvoje věznic), školství i armád v evropských společnostech (s důrazem na Francii) vytvořil obraz rozsáhlé mocenské změny; zrodu nové moci, která nejen vládne, ale také utváří – návyky, názory, myšlenky, jedince i celou společnost. Tato moc, neviditelně všudypřítomná, je schopná fungovat díky řadě mechanismů a „nástrojů“ (chápejme technologie ale také rozvoj určitých odvětví vědy a myšlení). Jejich fungování (a tak i fungování disciplinární moci – jak ji autor označuje) bude rozvedeno v této kapitole.

Na začátku knihy *Dohlížet a trestat* je vyobrazen dramatický kontrast dvou jevů: brutální veřejné popravy Roberta-Francoise Damienne, sluhy, který se v roce 1757 pokusil zavraždit Ludvíka XV., a o 80 let mladšího striktního vězeňského harmonogramu, jenž po věznicích požaduje tichou, ale absolutní poslušnost (Foucault, 1979: 3-7). Tyto dva případy pro Foucaulta neznázorňují pouze změnu v trestání, ale také daleko rozsáhlejší změnu mocenské mentality. Transformace trestního práva, vznik nápravných institucí a vymizení morbidní podívané popravy a mučení jsou vše znaky celospolečenské přeměny.

Zprvu by se mohlo zdát, že se jedná především o otázku humanismu a morálky – pobyt ve vězení se přeci k tělesné autonomii a „vrozeným lidským právům“ zdá být o mnoho šetrnější, než hodiny (nebo i dny) trvající mučení a veřejné popravy. Tomuto chápání snad nasvědčuje i

tradice osvětlení – na počátku Revoluce dokonce vidíme Deklaraci práv člověka a občana, jakousi etickou kulminací staletí osvícenského myšlení. Foucault však za vývojem vidí pragmatičtější vlivy. Skutečnou podstatou dílčích procesů 18. a 19. století pro něj nebyl triumf humanismu, ale nová mocenská mentalita, jejíž cílem je dokonalejší ovládnutí populace. Zrod této mentality vedl ke zrodu nového typu moci – moci disciplinární. Její nástroje i mechanismy fungování stojí do jisté míry v kontrastu k historické moci suverénní, která proto bude vysvětlena jako první. Suverénní moc zároveň neexistovala ve starém řádu sama – vedle krále „vládla“ také církev. Ta zaujímala ve společnosti (před mocenskou transformací) specifickou pozici, její fungování a vliv na populaci byl odlišný od mechanismů suverénní moci. Foucault pro moc církve používá termín pastorační moc (Foucault, 1982). Aspekty a fungování této moci budou rovněž popsány v kapitole 3.

2. Suverénní moc

Jako suverénní moc je v rámci Foucaultova díla chápán historický (předrevoluční) způsob vládnutí, zejména v kontextu evropských monarchií. Míchají se zde elementy feudalismu a „absolutismu“ (moderních snah o centralizaci státu), přičemž Foucault jako příklad často zmiňuje *ancien régime* (v původním, užším významu – předrevoluční monarchie ve Francii).

Foucault suverénní moc vysvětluje do značné míry na jejích metodách trestání – brutálních veřejných mučeních a popravách. V těchto procesech bylo tělo odsouzeného vystaveno na odiv jako důkaz toho, co čeká odpůrce panovníka. Král byl ztělesněním absolutní, nezničitelné moci, reprezentoval zákon sám. Kdo zákon porušil, dopustil se také útoku na osobu monarchy. Tresty samozřejmě sloužily i k „odstrašení“ těch, kteří by chtěli zločincovo chování napodobit. Foucault však klade velký důraz na symbolickou rovinu trestu jako demonstrace suverénní moci; představení, ve kterém panovník rozdrtil svého odpůrce. Mrzačené tělo je zde symbolem bezmoci poddaného vůči této moci; hraje hlavní roli v politickém rituálu, který moc obnovuje a posiluje (Foucault, 1979: 47, 49, 57).

Velkolepá, okázalá vystoupení mají pro suverénní moc kritický význam. Protože byl panovník veřejně absolutně mocnou, někdy až zbožštěnou postavou, jeho vystupování muselo tomuto mýtu odpovídat, posilovat ho. Kontrast suverénní moci a nové moci disciplinární leží do jisté míry právě v této monarchově závislosti na „spektáklu“, který jeho moc udržuje při životě. Suverénní moci chyběly nástroje kontinuálního dohledu, které by v poddaných

udržovaly pocit nevyhnutelnosti trestu a vedly je k internalizaci kýžených návyků a ideálů. Suverénní moc nedokázala být všudypřítomnou, zůstávala uvězněna v postavě panovníka a jeho manifestacích – přehlídkách, veřejných popravách i samotné přítomnosti vojáků nesoucích jeho symboly (důležitý byl spektakl rovněž ve dvorské politice – více v podkapitole o Ludvíku XIV.). Vojenská kvalita suverénní moci se projevuje v průběhu veřejných poprav:

„Králova spravedlnost se prezentovala jako ozbrojená spravedlnost. Meč, který trestal provinilce byl také mečem, který ničil nepřátele. Šibenici obklopovala celá vojenská mašinerie: kavalérie, lukostřelci, stráže, vojáci.“ (Foucault, 1979: 50)

Přítomnost vojáků měla samozřejmě praktický význam – bránila odsouzenému v úniku a davu ve vniknutí na šibenici. Zároveň však ukazovala panovnickovu roli v království; jako držitel vojenské moci ničil nepřátele a chránil obyvatele království nejen před invazí cizích vojsk, ale i před vnitřními hrozbami: zloději, vrahy, bandity. Na oplátku za tuto ochranu požadoval poslušnost.

Mýtus královny všemoci měl také náboženský rozměr. Se svou absolutní, dokonalou, zářivou existencí (nejlépe ztělesněnou samozřejmě v Ludvíku XIV.) evokoval panovník Boha samotného, vyvolával hrůzu a obdiv zároveň. Michelet dokonce mluví o „Bohu z masa a kostí“:

„Jednota do té doby závisela na představě vtělení, ať už náboženského nebo politického. Lidský Bůh byl nutným předpokladem – Bůh z masa a kostí, který dokáže sjednotit církve i stát. Lidstvo, pořád slabé, vložilo svou jednotu do viditelného žijícího symbolu, člověka, jednotlivce.“ (Michelet, 1847/1967: 53)

Suverénní moc však měla několik významných slabin. Veřejné tresty, jakožto ceremonie, které ji měly posilovat, s sebou nesly riziko. Jejich neoddělitelnou součástí bylo publikum – bez něj by krutý spektakl neměl smysl. Diváci však nezřídka zaujímal k podívané „nesprávný“ postoj. Protože mnohé zločiny pojené s nižšími vrstvami společnosti (např. drobné krádeže) byly trestány zvlášť krutě, lidé za ně odsouzení vzbuzovali sympatie – místo opovržení a strachu cítil dav soucit nebo i hněv (Foucault, 1979: 62). Z trestance se stával hrdina:

„V těchto popravách, které měly ukázat pouze terorizující moc vladaře, byl celý aspekt vystoupení, ve kterém byla pravidla převrácena, autorita zesměšněna a zločinci proměněni v hrdiny.“ (Foucault, 1979: 61)

I pokud moc „fungovala, jak má“, její schopnosti byly omezené. Její přežití vyžadovalo nákladné rituály a ambivalentní demonstrace násilí – připomínky, že král stále kraluje, že je

stále (pozemsky) všemocným ochráncem poddaných. Že by stále měl vzbuzovat respekt, úžas i hrůzu. Právě tyto rituály dávaly vzniknout vzdoru, který bylo třeba potlačit opětovným posilováním řádu. Hlavním nástrojem tohoto posilování byly další násilné rituály, které však budily další vzdor. Tento bezvýhodný kruh byl nejen nákladný, ale také nestabilní – v časech krize mohly příliš kruté demonstrace královny moci budit neklid i povstání. Jistou příčinou je jednoznačně i to, že trest v monarchickém právu byl fakticky nástrojem teroru a pomsty (Foucault, 1979: 48, 49). Tento rozměr byl palčivě viditelný, řádu ubíral na legitimitě, a tak i efektivitě.

Přes horlivou mytizaci „všemocnosti“ krále ležela většina společnosti mimo jeho dohled i dosah. Foucault ještě v 18. století vidí širokou sféru ilegality, na níž byli lidé napříč společenskými třídami závislí pro svou obživu i přežití. Tato sféra byla státem převážně tolerována, někdy až implicitně podporována. Často se totiž jednalo o porušování zákonů, které tlumily ekonomickou aktivitu: obcházení vnitrostátních cel, produkce nerespektující cechy atd (Foucault, 1979: 83, 84).

S rozvojem kapitalistické ekonomiky se však měnily výrobní vztahy, rostlo množství obchodovaného zboží, vznikala řada zcela nových ekonomických vztahů. Škody, které tato tolerovaná ilegality působila výše postaveným, rostly stejně exponenciálně jako výroba a přesun zboží – výhody ilegality byly převáženy jejími nevýhodami. Tato situace vedla nejprve k úpravě právního řádu v souladu se zájmy buržoazie – vyšší tresty pro násilné i obecně „fyzické“ zločiny (jako přepadení, vloupání, krádeže), nižší tresty pro finanční kriminalitu (obcházení regulací obchodu, výroby atp.) – sféra ilegality byla vyhrazena pro bohaté. Teprve po této změně přišlo rozšíření disciplinárních praktik jako způsob, jak zdokonalit produkci a významně omezit kriminalitu obecně (Foucault, 1979: 87).

Ač byly změny v ekonomice vlivné, nemůžeme je označit za jedinou ani hlavní příčinu Revoluce. Tou nebyl taktéž ani souboj feudalismu s absolutismem (i když v případě Francie byl tento souboj významnou příčinou paralýzy monarchie) ani rozvoj aktivizované občanské společnosti, ani nacionalismus jako sjednocující a legitimující síla. Všechny tyto elementy však významně ke změnám přispěly, a ne náhodou také hrály stěžejní role v průběhu Revoluce. Chvilé, kdy budou tyto síly revoluci ovlivňovat i formovat, budou v práci důsledně chápány v kontextu mocenské transformace – jak co se týče pádu suverénní moci, tak i ve fázi vzniku nových mocenských dynamik, které velkou díru po monarchovi zaplní.

3. Pastorační moc

V Evropě existovala v raném novověku vedle státu (suverénní moci) také církev, která zaujala specifickou pozici a „vládla“ specifickým způsobem. Pro moc, kterou církev držela, použil Foucault výraz „pastorační moc“. Fungování této moci přisoudil několik znaků: jejím cílem je (alespoň oficiálně) posmrtná spása všech členů společnosti; nedohlíží pouze na komunitu jako celek, ale na každého jedince uvnitř ní, a to po celý jeho život; její výkon závisí na důvěrné znalosti myslí ovládaných, na poznání vědomí a schopnosti ho měnit (Foucault, 1982: 783). K tomuto používá různých prostředků, jako jsou zpovědnice, ale i celkový model vztahu faráře a věřících po vzoru pastýře a oveček, s nimiž má blízký vztah, o něž se benevolentně stará, a jejichž spásu se snaží zajistit.

S takovým fungováním nutně souvisí zvláštní legitimita, kterou církev držela – pokud si král nárokoval moc svěřenou Bohem, šlo spíš o nenaplněné úsilí a do jisté míry (až rouhačskou?) imitaci, která nemohla být samotným zdrojem legitimacy – tou zůstávala fyzická moc. Pro církev však nesly podobné invokace boží vůle zcela jinou váhu, protože církev nepracovala v božím jméně s násilím, ale se spásou. Její funkce byly veřejnou službou, a to nikoliv ve smyslu vražd a mučení, jejichž nárok na biblickou legitimitu je přinejmenším pochybný. Církev byla po dlouhou dobu nositelem vzdělání a duchovní podpory, pro mnohé i smyslu života. Ani v období reformace, kdy byl mýtus její dobré vůle nabourán, významně nefigurovala vize neorganizovaného náboženství. Různé centralizující se státy naopak usilovaly o (alespoň částečně) převzetí této moci vytvořením státních církví – typickým příkladem úspěchu je samozřejmě Anglie.

Implikace posvátnosti církve se však časem začaly měnit. Všemožné funkce, které jí bývaly vyhrazeny, začali přebírat další aktéři – pastorační moc se rozprostřela mezi nové držitele, její mentalita a legitimita zůstala, ale cíle se změnily. Rozměr spásy se přesunul z oblasti posmrtného života do fyzického světa, „spása“ se začala vztahovat na nové problémy: zdraví, zajištění komfortu (bohatství, životní úroveň) či bezpečnost. Ten, kdo se těchto funkcí ujal se stal agentem pastorační moci – ať už to byl stát, nebo na něm nezávislé entity (Foucault, 1982: 784). Moderní stát je pak (zvláště pokud má silnou sociální politiku) entitou, která kombinuje pastorační moc s novou mocí disciplinární, spojujíc je až do neoddělitelnosti. Tyto dvě moci se navzájem posilují – z významné části proto, že sdílejí závislost na informacích a mechanismy jejich zisku, ale také zásluhou legitimacy, kterou „spásná“ pastorační moc nese.

V praxi však nebyl vždy tento přechod (převedení pastorační moci) přímočarý, protože církev měla také obrovský symbolický význam, a to i pokud byla zbavena některých svých funkcí. Konkrétně v případě Francie to lze vidět velmi dobře. Poslední předrevoluční roky provázela intenzivní reformní aktivita monarchie, která začala jevit velký zájem o sociální problematiku či vzdělání (více v kapitole 5.2.). Krom toho byla církev ve Francii relativně slabá, zachovala si sice autonomii, ale nebyla sama o sobě silným politickým aktérem a přicházela i o svou roli v zajišťování veřejných služeb. Církev si ve Francii 18. století zachovala pouhý zlomek své dřívější autority – většina její původní váhy byla převedena na krále (Michelet, 1847/1967: 52).

Znalost této situace by mohla svádět k předpokladu, že církev (jakožto méně významný aktér) nemusela být velkým cílem revolučního hněvu – nebylo třeba s ní vést boje, nebo jí zbavovat funkcí, o něž už přišla. Jediný pohled na Francouzskou revoluci i osvícenství však ukazuje opak. Příčinou „anti-náboženských nálad“ (jak je nazýval Tocqueville) je přitom právě podřízení církve monarchii – pro osvícenské myslitele i strůjce Revoluce se církev stala neoddelitelným symbolem *ancien régime* a vši nespravedlnosti, kterou představoval. I samotná církevní struktura byla, jakožto striktní hierarchie, zcela neslučitelná s rovnostářskými myšlenkami osvícenství a Revoluce. (Tocqueville, 1998: 186, 187). Osvícenská tradice tak silně ovlivnila, jak bylo s církví za Revoluce zacházeno.

4. Disciplinární moc

Disciplinární moc je mocí současnosti, mocí neviditelnou a všudypřítomnou, jejíž adresáty jsou všichni – i ti, kteří společnosti vládnou. Její název Foucault odvozuje od konkrétních *disciplinárních praktik*, mezi něž patří např. výcvik vojáků, práce v manufakturách a továrnách, výuka ve školách či náprava ve vězeních. Tyto praktiky jsou specifické svým důrazem na detail – správné pohyby těla (držení pušky, sezení v lavici...) a internalizace reakcí (na rozkazy, na neposlušnost jiného...) – a metodami hodnocení (kdo se podřídí je oceněn, kdo odporuje je trestán). „Disciplína je politickou anatomií detailu.“ (Foucault, 1979: 139)

Centrálním pilířem disciplinární moci je neustálý dohled, který vede k automatizaci správného chování, k menší potřebě exemplárních trestů, a především ke tvorbě a shromažďování velkého množství informací – s tím souvisí souvztažnost informací a moci.

Dílčí disciplinární praktiky předcházející celku této nové moci nachází Foucault i dále v historii, jejich role však byla omezená:

„Mnoho disciplinárních metod existovalo už dlouho – v kláštorech, armádách, dílnách. V průběhu 17. a 18. století se však tyto disciplíny staly obecnými vzory ovládnutí.“
(Foucault, 1979: 137)

Dílčí disciplinární praktiky vytvořily nový model celospolečenské manipulace, která pomocí důrazu na detail a správné návyky utváří členy společnosti – jejich představy morálky a „správnosti“, jejich cíle, jejich motivace a samozřejmě jejich chování. Je důležité říct, že tato moc není „držena“ v historickém slova smyslu, ale působí všemi směry, ovlivňuje vládnoucí vrstvy stejně, jako vrstvy ovládané. Jedná se o mechanismus, který udržuje a posiluje mýtus daného řádu, kterému tak podřizuje všechny členy společnosti.

Když mluvíme o příchodu disciplinární moci, je důležité nevnímat proces zcela lineárně. Roli zahrál souběžný přesun či redistribuce zmíněné pastorační moci – v tomto ohledu je významný trend státního ovládnutí služeb, které původně spadaly do gesce náboženských institucí (např. vzdělání a zdravotní péče). Významným rozměrem je také reforma trestního práva, která nakonec zavedla jako hlavní prostředek trestu (a nově i nápravy) vězení. Ačkoliv by zdánlivě šlo 18. století označit za období formulace kýžených reform (a tak i projektu nové moci) a 19. století za období realizace těchto změn, taková interpretace by byla neadekvátní. Foucault ve své analýze trestně-právní transformace vidí mezi reformisty 18. století dva proudy myšlení. Rozlišuje je na základě jimi navrhovaného trestního modelu: „trestající město“ a „donucovací instituce“ (Foucault, 1979: 129). Toto rozlišení bude důležité konkrétně ve vztahu k revoluci.

4.1. Trestající město

Chronologicky první model, který dlouho dominoval osvícenským představám o ideálním směru reformace, avšak nakonec selhal, je „trestající město“ (*cité punitive*). Podle tohoto modelu měly být tresty udělovány pouze v souladu s veřejným, striktně kodifikovaným zákoníkem – všichni měli znát těsnou vazbu mezi zločinem a trestem a žít s pocitem nevyhnutelnosti tohoto trestu (Foucault, 1979: 130). Ačkoliv měl trest zůstat veřejným, musel ztratit velkolepou formu krutého spektaklu a stát se spíše školou – neustále probíhající, otevřenou všem a dále posilující vědomí spravedlnosti, již nelze uniknout.

Tresty potom musely splňovat několik kritérií: měly působit co nejméně nahodile a despoticky, jejich forma měla připomínat formu prohrěšku, ale zároveň neměly být příliš násilné. Jejich negativní dopad na provinilého měl tak akorát převyšovat „užitek“, který s sebou nesl zločin, tak aby trest možné zločince předem odrazoval (Foucault, 1979: 105). Zároveň neměly být tresty absolutní a „trvalé“ (doživotní nucená práce, trest smrti), ačkoliv samozřejmě měly zůstat výjimky (Foucault, 1979: 107). Ideálně se ve většině trestů měl zločinec stát služebníkem společnosti, kterou napadl, a skrz tuto veřejně viditelnou službu se znovu do společnosti integrovat a sloužit jako symbol nejen trestu, ale i nápravy:

„Na křižovatkách, v zahradách, na krajích opravovaných ulic a stavěných mostů, v dílnách otevřených veřejnosti, v hloubkách dolů, které lze navštívit, budou stovky malých divadel trestu. Každý zločin bude mít svůj zákon; každý zločinec svůj trest.“ (Foucault, 1979: 113)

V tomto modelu měl být trest spravedlivý a legitimní, protože by reprezentoval zájem celé společnosti. Porušení zákona mělo být přeformulováno jako útok na celé společenské těleso, nikoliv panovníka. Trest neměl být pomstou a nástrojem teroru, ale nápravným a preventivním opatřením – měl převychovat zločince a odradit jeho potenciální následníky, a to v zájmu celé společnosti, ne všemocného jedince. V tomto modelu zatím nebylo vězení jako nástroj trestu a nápravy představitelné – brzy však přišla změna.

4.2. Donucovací instituce

V mnoha ohledech antitetickým reformním směrem je projekt, který přišel s centralizovaným mechanismem trestání – vězením. Právě tento projekt „donucovací instituce“ (*institution coercitive*) se stal základem disciplinární moci. Ačkoliv s osvícenskými reformisty sdílí základní motivace, zásadně se odchyluje v metodách i cílech. Oba proudy chtějí odstranit teror a pomstu vlastní despotismu, oba chtějí kodifikovat zákon a neoddělitelně propojit zločin s nevyhnutelným trestem. Dál však jejich podobnosti nesahají.

Projekt vězení jde proti „trestajícímu městu“ svou nutnou uzavřeností a uniformitou. Tresty nereflktují konkrétní přečin – může se lišit délka uvěznění a míra ostrahy, ale jinak se ve vězení sejde většina zločinců: od zloděje po vrahy. Tuto mentalitu můžeme sledovat na historickém vývoji trestů během vlády Napoleona: zákoník z roku 1810 učinil vězení hlavním nástrojem trestu – kromě nejmenších a největších přečinů (pokuty a tresty smrti) zaplnil celý

prostor trestního řádu. Zároveň vznikla struktura vězeňských institucí, která odpovídala centralizovanému státu (Foucault, 1979: 115, 116). Vězení bylo navenek uzavřené a tajemné – ztělesňovalo nevyhnutelnost trestu, ale nedávalo nahlédnout dovnitř.

Uvnitř se však odehrávaly procesy, ve kterých již záměrně figurují disciplinární metody jako nástroje totálního ovládnutí a transformace vězně. Pozornost byla odvrácena od reprezentace (nevyhnutelné spravedlnosti), kterou trestanec představoval v modelu „trestajícího města“, k němu samotnému – k jeho tělu, duši, návykům a předvídatelnému chování. Tato náprava se nesnaží vytvořit právní subjekt „trestajícího města“ (který si internalizuje „společenskou smlouvu“ a důsledky přečinů), ale poslušný subjekt, zcela podřízen vzoru „správného chování“ pomocí konkrétních metod:

„Co se týče užitých nástrojů, už nejde o systémy reprezentace, posilované a rozšiřované, ale o formy nátlaku, schémata omezování, aplikována a opakována. Cviky, nikoliv symboly: rozvrhy, povinné pohyby, pravidelné činnosti, osamělá meditace, společná práce, ticho, respekt, dobré návyky.“ (Foucault, 1979: 128)

Odlišnost tohoto modelu pak neleží primárně v teoretickém základu, ale v metodách, kterými systém k jednotlivci přistupuje. Jak bylo zmíněno výše, disciplína míří na detailní, intimní aspekty jedince – fyzické i psychické. Trestající agent v takovém řádu musí být autonomní, aby mohl konkrétní vězně „napravovat“ v závislosti na jejich chování, pokroku a „vývoji“. Nestačí tedy striktní následování kodifikovaného zákona. Zároveň musí mít trestatel o vězni velké množství znalostí, aby mohl jednat efektivně a cíleně. Vězeň proto musí být pod neustálým dohledem, jeho čas do detailu strukturován, aby mohly být sledovány jakékoliv deviace, vývoj dobrým i špatným směrem. Pro výkon disciplinární moci jsou tedy naprosto zásadní znalosti.

4.3. Mechanismy disciplinární moci

Ačkoliv předchozí dvě podkapitoly pojednávaly o reformě trestního práva, disciplinární moc není ani zdaleka omezena na vězeňský řád. Vítězný model donucovací instituce představuje vstup disciplinární moci do trestně-právní sféry, nikoliv však její počátek. Ačkoliv jsou oblasti jejího působení zdánlivě různorodé, její fungování se řídí jednotnou mentalitou a následuje velice podobné postupy. Důležitý je důraz na jednotlivce:

„Moderní stát bychom neměli vnímat jako entitu, která vznikla nad jednotlivci, ignorující jejich povahu i samotnou existenci, ale naopak jako velmi sofistikovanou strukturu, do které mohou být jednotlivci integrováni pod jednou podmínkou: jejich individualita bude utvořena do nové podoby a podřízena systému velmi specifických postupů.“ (Foucault, 1982: 783)

Způsobů, kterými moderní stát utváří novou individualitu, je celá řada. Některé z nich již byly uvedeny začátkem kapitoly 4. – patří mezi ně výchova ve školách, náprava ve vězeních, výcvik v armádě i dohled v pracovním prostředí. Ve všech těchto prostředích se klade důraz na jednotlivce a jeho návyky – v rozměru fyzickém i mentálním, přičemž konkrétní zvyky (jak fyzické, tak psychické) jsou pak základem hlubších zásahů, kterými moc formuje „duši“ jednotlivce. Škola připravuje žáky na obecné fungování ve společnosti, vede k internalizaci hranic normality, přijatelnosti a správného chování, k budování „dobrých“ cílů, vštěpuje představy o správném fungování ve společnosti, ale také žáky učí reakcím na dané signály a povely. S lehkou úpravou se to stejné dá prohlásit o vězeních, které však operují z dodatečného úhlu nápravy – jednatelce svěřený vězeňskému systému v minulosti selhal a musí si proto rovněž uvědomit hloubku svého prohřešku, jeho nepřírozenost; je potrestán, aby byl napraven.

Individualita, již disciplinární moc formuje a manipuluje, má několik znaků. Zaprvé se jedná o individualitu analytickou, což úzce souvisí s významem informací pro efektivní ovlivňování jednotlivce. Dále je individualita buněčná; člověk je sice utvářen jako jednatelce, ale musí také být schopen stát se součástí většího celku (ať na abstraktnější, společenské úrovni nebo velmi konkrétně, třeba na pracovišti) a fungovat v něm tak efektivně, že výsledná vytvořená hodnota může být vyšší, než by byla pouhá suma množství práce vykonaná samostatnými jednotlivci. Aby ale jednatelce mohl správně fungovat, musí být vštěpovaná individualita také přirozená, organická (Foucault, 1979: 156). Tělo nesmí být nuceno k úkonům, pohybům a pozicím, které by šly proti jeho přirozenosti – to by mu příliš ubližovalo a bránilo v efektivitě. Se zájmem o jednatelce tedy souvisí řada oborů, které se zabývají tím, co je pro lidi přirozené – např. psychologie či medicína. Zisk vědomostí o přirozenosti a „zdraví“ člověka umožňuje jeho dokonalejší ovládnutí, ale má i bonusový dopad – zvyšuje legitimitu tohoto ovládnutí, které si nárokuje původ v objektivitě. Disciplinární praktiky jsou vykonávány ve jménu zdraví člověka i společnosti – tomu věří ti, kteří moc zastupují, a ideálně i ti, kteří jsou jí podřízeni (Foucault, 1979: 256). Tento rozměr samozřejmě souvisí s výše zmíněným přesunem moci pastorační – o osobní blaho („spásu“) už se nestará církev, ale učitel, terapeut či doktor.

Jak již bylo naznačeno výše, naprosto neodmyslitelným, základním aspektem fungování disciplinární moci jsou znalosti. V podstatě se jedná o souvztažnost, vzájemnou závislost. Moc znalosti vytváří svým neustálým dohledem – ať už se jedná o dohled dozorce nad vězněm, učitele nad žákem, zaměstnavatele (či opět dozorce) nad zaměstnancem, ale i firmou nad zákazníkem. Dohlížející aktér shromažďuje velké množství detailních znalostí o chování jednotlivce, jeho návycích, jeho konformitě či rizikovosti pro společnost. Na základě těchto znalostí potom může agent moci reagovat – podnítit určité chování, odradit od jiného; potrestat, nebo odměnit; ukázat benevolenci nebo ostře zasáhnout.

Aby mohla disciplinární moc operovat na individuální úrovni, což je její podstatou, potřebuje obrovské množství znalostí (Foucault, 1979: 200-213). Schopnost shromažďovat znalosti se dále odvíjí o technologických možnostech (ale i od dalších znalostí) – i proto se mocenská změna realizovala v 17. a 18. století, které definuje intelektuální i technologický pokrok (Foucault, 1979: 77). Ve vztahu k Francouzské revoluci bude v tomto ohledu sledován především intelektuální vývoj, respektive to, kterými směry myšlení se budou hlavní aktéři inspirovat, a zda bude mentalita různých aktérů připomínat výše popsanou mentalitu disciplinární moci.

Znalosti, které disciplinární moc vytváří, proudí všemi směry, nikoliv pouze k dohlížejícím a trestajícím aktérům. Znalosti jsou neustále distribuovány (prostřednictvím například škol) a také se samovolně šíří a utváří společenský prostor – správné tělesné i myšlenkové postupy, dobré a přirozené návyky (psychologie, medicína), představy o efektivitě a ctnosti stávajícího společenského uspořádání (sociologie, politická teorie; vsugerovaná vazba kapitalismus=demokracie). Informace ovlivňují existující a vytvářejí nové diskurzy, prostupují celou společnost – stávají se neodmyslitelnými. Tuto dynamiku svévolného šíření a utváření dílčích diskurzů vidí Foucault už ve dříve zmíněném modelu trestajícího města, v moderní společnosti však získává nových rozměrů (Foucault, 1979: 129-130).

5. Předrevoluční vývoj a původy nové moci

Předrevoluční monarchie, *ancien régime*, bývá tradičně popisována jako absolutistická. Tento přídomek nám však více prozradí o její mentalitě než o jejím skutečném fungování. Tocqueville na rozdíl mezi absolutistickou ideou a praxí poukazuje mnohokrát, např.: „...celý princip starého režimu. Striktní pravidla, volně prosazována – taková byla jeho charakteristika.“ (de

Tocqueville, 1998: 89) Podoba, ve které francouzské království v 18. století existovalo, byla samozřejmě výsledkem procesu daleko delšího než sto, dvě stě, nebo i tři sta let. Počátky některých trendů však lze umístit do bodů v čase, jež nejsou ani neurčité, ani nedohledné. V této kapitole bude nejvíce čerpáno z díla Tocquevillova – ačkoliv se nejedná o autora bez agendy, jeho téměř bezprostřední a zároveň pečlivá interpretace předrevoluční společnosti má hodnotu, která zde bude důkladně zužitkována. I jeho více názorově zabarvené poznatky jsou významné, zvláště ve srovnání s Foucaultem – Tocqueville někdy překvapivě pozoruje fenomény, jež připomínají koncepty z *Dohlížet a trestat*. Takové příklady nabízí pohled nejen do 18., ale také 19. století, a budou analyzovány v souladu s celkovým cílem práce.

5.1. Vláda Ludvíka XIV. a transformace aristokracie

Jedním z významných procesů definujících předrevoluční Francii je oslabování moci šlechty. Přes všechna svá privilegia, výjimky z placení daní či nároky na části produktu svých sousedů-sedláků je faktem, že koncem 18. století si šlechta zachovala pouhý zlomek své kdysi významné politické moci (a v mnohých případech rovněž bohatství) (Tocqueville, 1998). Za největší katalyzátor tohoto trendu lze v mnoha ohledech považovat politiku Ludvíka XIV., například (a nejen) trend absentismu šlechty má však svůj původ dříve, Tocqueville ho nachází už počátkem 17. století. (Tocqueville, 1998: 151)

Začátkem dlouhé vlády Krále Slunce proběhla tzv. Fronda, (původně především) povstání šlechticů hájících pravomoci *parlements* (nejvyšších regionálních soudů, jež zároveň schvalovaly zákony a především daně), které přerostlo v občanskou válku (s poměrně významnou populární podporou) a v několika fázích trvalo od roku 1648 do roku 1653. Významná je zde právě role šlechty, jež *parlements* ovládala, a byla tak ještě znatelnou silou bránící se Mazarinově centralizační politice; jistou protiváhou královské moci, potenciální hrozbou (Hamscher, 1976). Porážka povstalců může být chápána téměř jako symbolický počátek trvající pacifikace aristokracie, ač je tento závěr samozřejmě zjednodušující. Efektivněji formulovaná a realizovaná centralizační politika, k jejímuž rozvoji významně přispěl už Richelieu, pokračovala po Frondě znatelně svižněji (Hamscher, 1976: „Parlement in Submission, 1661-1673“).

Když Ludvík dosáhl dospělosti a Mazarin zemřel, získala navíc novou podobu. Velkolepá přestavba Versailles a následný rozvoj královského dvora jako mocenské i kulturní instituce šlechtu v průběhu Ludvíkovy vlády zásadně změnila; z regionálních politických a

vojenských aktérů učinila dvořany neuroticky následující králem určenou etiketu dvora. Propracované dvorní rituály, opulence zámeckého prostoru a striktní důraz na správné chování všech přítomných, kteří se horlivě ucházeli o královu přízeň, jsou všechno rovněž znaky jisté mocenské změny. Prostor samotný se stal nástrojem moci, kterou zároveň legitimizoval. (Mukerji, 2012: 509)

Monarcha šlechtu neovládl silou či politickým manévrováním – ovládl ji tím, že ji přeměnil. Aristokraté pod jeho vlivem změnili své návyky, cíle, motivace i způsob, jakým sami sebe vnímali. Praktiky, které by šlo chápat jako předchůdce nových forem moci tedy nacházíme již v 17. století. Je nutné říct, že se rozhodně jednalo stále o moc suverénní – panovník byl zde více než kdy jindy v centru všeho dění, jeho faktická moc v palácovém prostoru přecházela až v moc symbolickou, zbožštěnou. Jeho přízvisko „Král Slunce“ tak rozhodně není pouhým projevem výstřednosti, dokladem může být mj. králova role v náboženských rituálech v palácové kapli (Edmunds, 2002: 17). Ludvík XIV. si však v tomto systému vytvořil specifickou pozici: zachoval si svou podstatu ztělesnění *suverénní moci* a zároveň se stal *agentem dohledu*. Jeho rolí nebylo pouze vystupovat, ale také sledovat, hodnotit a trestat. Tuto roli dohlížejícího i trestajícího aktéra zaznamenal ve svých memoárech Louis de Rouvroy de Saint-Simon (1675-1755), tehdejší dvořan ve Versailles:

„...viděl a všiml si každého. Nikdo mu neunikl, ani ti, kteří by raději zůstali bez povšimnutí. Dobře si poznamenával chybějící dvořany, zjistil důvody jejich nepřítomnosti a nikdy si nenechal ujít příležitost jednat proti nim tak, jak to okolnosti ospravedlňovaly.“ (Saint-Simon, 1829/2004: Chapter LXXIII)

Samozřejmě nešlo ani zdaleka o celospolečenskou záležitost – většina populace žila tehdy v chudobě a útlaku, daleko od okázalých vystoupení Krále Slunce. Přesto může tento zajímavý případ posloužit jako důkaz toho, že touha po moci „utvářet“ své poddané a vládnout jim skutečně absolutně je snem (jakkoliv podvědomě) sdíleným možná všemi vládci. Král překonal vzdálenosti, nesourodost obyvatelstva a absenci dostatečných technologií tím, že jistou část populace zkrátka přemístil do jednoho prostoru, kde byli jedinci pod striktním dohledem nuceni následovat přesně určené postupy v chování – to vše, zatímco oni sami byli diváky nekončícího představení, které pro ně panovník utvářel. Centralizovaná moc závisela na oddělení šlechticů od jejich pozemků a poddaných – v regionech, odkud se většinu aristokracie přilákat nepodařilo, zůstal feudalismus, odpor k absolutismu a později i k revoluci zdaleka nejsilnější; dobrým příkladem je department Vendée (Tocqueville, 1998: 152, 153).

Netvrdím, že Ludvík XIV. byl vynálezcem dvorské politiky. Rozměry jeho projektu a jeho unikátní osobní role jsou však v praxi opravdu zásadní změnou, přesunem k poměrně striktní organizaci lidí a prostoru na rostoucím měřítku. Konkrétně v kontextu Francie se pak jedná o milník ve vývoji podoby královské moci a jejího vztahu ke šlechtě. Foucault různé „disciplinární praktiky“ také viděl už ve starém uspořádání, především v kláštorech, armádách či dílnách – postrádaly však důraz na individuální manipulaci a ovládnutí skrze informace (Foucault, 1979: 137). V případě Versailles Ludvíka XIV. pak lze sledovat úsilí jít dál. Jak bylo zmíněno výše, stále se jednalo o suverénní moc – byla však ambiciózní a proaktivní, experimentovala s novými metodami vládnutí.

Proces rostoucí vykořeněnosti šlechty už nikdy nebyl zvrácen – politická moc se přesunula do rukou úředníků reprezentujících krále, a i *parlements* ztrácely svou dříve významnou pozici – moc si však zachovaly a jak uvidíme později, staly se de facto hlavními prostředky politického vlivu šlechty. Ambice Krále Slunce však byly stejně nákladné jako velkolepé. Rozsáhlé stavební projekty i několik velmi drahých válek zanechaly království v hlubokém dluhu, který se pod jeho dvěma následníky jen zhoršoval. Navíc byla se smrtí Ludvíka XIV. monarchie trvale oslabena – jeho specifickou roli v nově utvořeném systému nedokázal plnit ani Ludvík XV., ani Ludvík XVI. Jak píše Furet:

„Žádný z nástupců Velkého Krále nebyl schopen ovládnout ani dvůr, natož pak Paříž. Všechno dohromady je oslabovalo: intelektuální činnost, růst bohatství, rozvoj veřejného mínění.“ (Furet, 1996: 9)

5.2. Královský absolutismus a jeho hranice

Jak již bylo řečeno, absolutismus předrevoluční Francie představoval spíše úsilí vládnout určitým způsobem než politickou realitou. Na jednu stranu probíhala v 18. století stále intenzivnější koncentrace moci v rukou monarchy, „ministra financí“ (*contrôleur général*) a regionální struktury *intendants* (buď příslušníků třetího stavu, nebo často také *noblesse de robe*¹), (Tocqueville, 1998: 52-54) v praxi však centrální vláda nebyla schopná populaci ovládat do takové míry, o jakou usilovala. I v 18. století zůstávaly znatelnou překážkou *parlements*, kromě nich i asymetrická struktura hlavních fiskálních regionů, *généralités*, dělených na více

¹ Šlechtický status získali oni nebo jejich předci držením vysokých úřednických pozic – v kontrastu k *noblesse d'épée*, starým šlechtickým rodům.

integrované *pays d'élection*, více autonomní *pays d'état* a nejmladší (anektované po 1648) *pays d'imposition*. Každá *generalité* přitom měla svého intendanta, ten zase řadu *sub-intendants* – všichni kolektivně se zpovídali zmíněnému „ministru financí“, který byl však zároveň v praxi také ministrem vnitra, a to rovněž ve velmi širokém pojetí. Tato byrokracie však neexistovala ve vakuu. Kromě starých feudálních držav bylo území Francie rozděleno na další regionální struktury, jejichž teritoria se s *generalités* nepravidelně překrývala, zejména *bailliages/senechaussées* (regionální soudní dvory) a církevní provincie a diecéze (Brette, 1907/2014). Krom této chaotické struktury místní správy navíc nebyla Francie ani celní unií (Dincecco, 2010). Několik paralelně existujících zdrojů moci (panovník, *parlements*, církev...) a zároveň právních řádů (rovněž suveréna, místních správ, bezpečnostních složek, v malých sporech i šlechty), které působily proti sobě a vzájemně se rušily, viděl v předrevoluční Francii i Foucault (Foucault, 1979: 78-79).

Velkým problémem byl systém danění. Nové daně, zvláště potom daně všeobecné (týkající se celé populace) musely být schváleny generálními stavy. Králové Francie však již dlouhou dobu ve svém úsilí o uzurpaci větší moci nad zemí usilovali rovněž o osvobození se od této faktické závislosti na stavech. Do „revolučních“ generálních stavů května 1789 byly proto naposledy svolány v roce 1614 (Rothrock, 1960). Koruna byla závislá na existujících daních, především na přímé *taille* (na většině francouzského území šlo o kombi daně z majetku i všemožných příjmů, nicméně existovaly značné rozdíly v závislosti na konkrétních *généralités*) (Behrens, 1963: 458), mezi širokou populací velmi nepopulární svou „nespravedlností“ – této daně se dotýkala řada výjimek pojených se šlechtickým stavem i tituly, jež koruna prodávala, a zároveň jí byli obyvatelé měst nebo movitější venkované schopní doslova uniknout skrýváním. Zpravidla tak nejtěživěji doléhala na tu nejchudší (a nejpočetnější) část populace, „zemědělské třídy“ (Tocqueville, 1998: Chapter XII.). Zároveň se *taille* neustále zvyšovala, aby alespoň částečně pokryla rostoucí výdaje koruny – za dvě poslední předrevoluční staletí narostla desetinásobně (Tocqueville, 1998: 156). Přesto bylo království zoufale závislé na půjčkách; Tocqueville s humorem píše: „Nezdráhám se říct, že žádný soukromý jednatel by neunikl zkáze, kdyby své záležitosti vedl stejným způsobem, jako velký panovník ve vší své slávě řídil veřejnou správu“ (Tocqueville, 1998: 129).

Jeden z prostředků, kterým se království přibližně od poloviny 17. století snažilo napravit nedostatek financí, byl prodej titulů. Zde se také příhodně setkáváme s tím, jak monarchie samotná kladla překážky svým centralizačně-absolutistickým ambicím. Prodejné tituly totiž nebyly pouze tituly čestnými; velmi často nesly buď různá privilegia (faktickou

autonomii, výjimky z daní či dalších povinností), nebo příslib přijetí do šlechtického stavu². Značnou část prodávaných titulů navíc tvořily pozice ve státní správě či justici, jež s sebou v jistých (nákladnějších) případech nesly i nezanedbatelnou moc (Foucault, 1979: 80), (Furet, 1996: 7-8). Privilegia většinou neplatila „navždy“ – někdy tak bylo řečeno už ve smlouvách, často však monarchie ve velkém prodané pozice buď rušila (aby vytvořila nové), nebo oficiálně ukončovala platnost různých titulů pro současné držitele. V těchto případech potom smlouvala o podmínkách prodloužení (Furet, 1996: 8-9). Cílem těchto praktik bylo samozřejmě maximalizovat prostředky, které šlo obchodem s tituly získat – v tomto ohledu byla monarchie úspěšná.

Fakticky se však vytvořila nová síť privilegií, která chránila členitou skupinu jejich držitelů před různými aspekty centrální moci, zatímco z nich činila držitele vlastní (leč „pouze pronajaté“) moci. Tím docházelo k faktické fragmentaci moci; panovník, navenek stále všemocný v souladu s pravidly suverénní moci, ztrácel absolutní dominanci ve prospěch šlechty, jíž se tak usilovně snažil si podřídit. Zde leží absurdita obchodu s privilegii; království prodávalo část své moci, aby dokázalo financovat své mocenské ambice. Ačkoliv tedy starý režim usiloval o vytvoření centralizovaného státu s moderní byrokracií (podobně jako řada jeho úspěšnějších nástupců), sám si při tom házel klacky pod nohy:

„Centrální vláda měla stejný charakter, užívala stejných prostředků, usilovala o stejné cíle, jako dnes, avšak její moc byla slabší. ... Jedna z jejích tužeb byla na škodu té druhé; její chamtivost mařila její ambici.“ (Tocqueville, 1998: 138)

V 80. letech 18. století můžeme sledovat zintenzivněnou reformní aktivitu monarchie. Na sklonku Revoluce utrácela koruna více než kdy dříve, krom rozsáhlých infrastrukturních projektů ve velkém usilovala o zmírnění chudoby a restrukturalizaci státní správy k větší přehlednosti a efektivitě – daně, i nenáviděnou *taille*, nevyjímaje. Francie bohatla a stávala se spravedlivější, její občané svobodnější (Tocqueville, 1998: 208, 210, 222, 223). Vznikal moderní stát, jenž usiloval o správu vzdělání (které tak „přebíral“ od katolické církve), centralizovaný dohled nad ekonomickým rozvojem (ať už měst a manufaktur, nebo zemědělství), a který se také poprvé začal zabývat demografií – v 18. století proběhly první výzkumy a byly vytvořeny první statistiky celostátního rozsahu (Furet, 1996: 10). Tyto trendy

² Ačkoliv se toto přijetí nezřídka netýkalo samotného kupce, ale spíše některé z dalších generací jeho potomků, pokud si pozici udrželi.

jsou významnými předpoklady pro výkon nových typů moci; v tomto období se setkáváme s organizovanější snahou o efektivnější ovládnutí společnosti.

Právě tento vývoj však ve společnosti posílil nálady, které umožnily příchod Revoluce – lidé věřili v možnost pozitivní změny i v sebe samotné jako její potenciální strůjce a zároveň akutně pociťovali trvající nespravedlnost. Toto je jedna z Tocquevillových hlavních tezí – ve chvíli, kdy útlak zmírňuje, ho lidé vnímají s nezvyklou palčivostí a zároveň se cítí být dostatečně mocnými, aby se mu postavili. Zvláště tehdy, když jde o útlak dlouhotrvající:

„Panovník, který chce svým poddaným ulevit po dlouhém období útlaku, je ztracen, pokud není velkým géniem.“ (Tocqueville, 1998: 214)

Tocquevillův postoj sdílí rovněž Furet, který považoval zbytky feudalismu ve Francii za zásadní překážku jak pro centralizaci státní moci, tak především pro vytvoření společenského řádu, který by nebyl pro většinu populace nesnesitelný. Přežívající práva lenních pánů či poslední případy nevolnictví se stávaly okrajovými, což je paradoxně činilo stále trýznivějšími (Furet, 1996: 16). Zároveň se však tyto příznaky feudalismu, symboly bez mocenské substance, staly důležitými pro šlechtu, která ztrácela svou identitu (Tocqueville, 1998: 72). Symboly šlechtické „vyvýšenosti“ nad zbytek populace se staly symboly šlechtictví samotného (Furet, 1996: 9). Panovníci se také proto vyhýbali rušení „zastaralých“ privilegií, ačkoliv by to bez ohledu na šlechtice bylo jednoznačně v jejich zájmu (jak finančně, tak mocensky):

„(Králové Francie) byli v neustálém rozporu mezi požadavky administrativního aparátu a svou solidaritou s aristokratickou společností.“ (Furet, 1996: 13)

Příčin pro aristokratickou krizi identity bylo několik: stav byl prodejem titulů do jisté míry otevřen movitým „nešlechticům“, kteří po svém přijetí horlivě usilovali o jeho větší výlučnost; jinak by jejich nově nabytá pozice ztratila na váze. Původní aristokraté se zároveň se svými novými „druhy“ neztotožňovali – zášť byla navíc posílena závistí, protože bohatí příslušníci třetího stavu a noví šlechtici svými majetky řadu ze starých feudálů daleko převyšovali. Všichni šlechtici pak s rostoucí vervou lpěli na svých výsadách – ti noví, aby se odlišili od svého „nízkého“ původu, ti staří, protože jim scházel jiný základ pro zachování identity. Dohromady byli členy stavu, jehož postavení a vztah ke státu byl ambivalentní – šlechta se ztrátou moci přestala být pro monarchu hrozbou, ale i oporou (Tocqueville, 1998: 169). Její privilegia ji oddělovala od zbytku společnosti, v němž zároveň budila nenávist. Téměř tragickou situaci aristokracie popsal Furet:

„Zbývala jim jediná zásada, která je mohla sjednotit: obrana kolektivní osobnosti, jejíž tajemství ztratili, a jejíž vzpomínku či legendu nedokázali oživit.“ (Furet, 1996: 13)

Pozdní reformy měly za cíl napravit právě ty nedostatky starého režimu, které mu bránily v naplnění jeho mocenských ambicí – spletitá síť překrývajících se kompetencí, privilegií a nepřehledných administrativních procesů měla být nahrazena efektivní, transparentní a moderní správou, která by budila méně odporu (a zároveň byla do jisté míry decentralizační – komise roku 1787). S přihlédnutím k charakteru změn by se dalo zvažovat, že jejich cílem bylo učinit moc méně viditelnou a zároveň více pronikavou. Pro takovou spekulaci můžeme najít jistou paralelu u Tocquevilla, který viděl v reformě snahu kombinovat demokratické elementy se striktním a efektivním byrokratickým aparátem (Tocqueville, 1998: 203). Systém, ve kterém tyto změny měly být realizovány, však transformaci neschválil – výsledkem byl chaos, vzájemná sabotáž starých *intendants* a nově ustanovených komisí, spory v zájmech i kompetencích (Tocqueville, 1998: Chapter XVIII.). Starý režim se zdál být nekompatibilní s novými formami moci, jakkoliv zoufale po nich toužil.

5.3. Osvícenství a první formulace nových forem moci

Ve chvíli, kdy se situace takto vyvíjela a mnozí cítili touhu a možnost vládě se postavit, zároveň sehrály významnou roli intelektuální proudy 18. století. Reformy Ludvíka XVI. byly samy o sobě snahou realizovat různé z osvícenských tradic – například když byl prvním ministrem Anne Robert Jacques Turgot, jednalo se o ekonomický liberalismus a do jisté míry též myšlenky fyziokratismu. Právě u fyziokratů můžeme rovněž najít koncepty, které připomínají praktiky disciplinární moci, jak ji o více než 150 let později popsal Foucault. Turgot považoval za jeden z nejdůležitějších nástrojů pro efektivní řízení země (a zároveň pojistku proti zhoubnému despotismu) institucionalizované vzdělávání, které mělo specifickým způsobem „formovat“ občany, vštípit jim žádoucí hodnoty, učinit je poslušnými. (Cavanaugh, 1968: 33) Z Turgotova memoranda pro Ludvíka XVI.:

“...za deset let bude národ tak důkladně přeměněn, že ho nepoznáte; a v osvícenství, morálce, loajalitě a patriotismu překoná všechny ostatní národy na světě. Z dětí dnes deset let starých budou muži, vycvičení v lásce ke své vlasti, podřízení autoritě z přesvědčení, nikoliv strachu, velkorysí ke svým spoluobčanům, navyknuti k poslušnosti a respektu ke hlasu spravedlnosti.” (Tocqueville, 1998: 195)

Turgotova vize je pozoruhodná svou neskrytou ambicí totálně ovládnout populaci; vytvořit poddajný, a přece aktivní národ, který nepovstane proti králi, ale s upřímným zápalem za něj potáhne do každé války. Zároveň je však na místě upozornit na jistý rozpor s Foucaultovou teorií; zatímco u Turgota (a do jisté míry v osvícenství obecně) nacházíme velký důraz na „výchovu“ a pěstování občanské ctnosti (přičemž výchova není pragmatická, ale idealistická – má v lidu realizovat potenciál racionality), zdatelně chybí „tělesnost“, jež je pro Foucaulta tak významná – v moderní společnosti nejsou lidé utvářeni a vychováni pouze k víře v ideály, ale také k velmi konkrétním návykům, často fyzickým. Tělo je ovládáno jako nástroj (výrobní, vojenský, společenský...) a zároveň se stává stěžejním zdrojem informací (např. Foucault, 1979: *Docile Bodies*). Takový záměr bychom u Turgota hledali marně.

Turgot nebyl jediný, kdo s takovými myšlenkami pracoval. Dalším zajímavým příkladem je Étienne-Gabriele Morelly, autor utopického díla „*Code de la Nature*“, často vnímaný jako předchůdce komunismu. Morellyho utopii je společnost bez soukromého majetku, kde jsou produkty kolektivní práce distribuovány dle potřeby každého občana. Tocqueville, velký odpůrce socialismu, vidí v Morellyho myšlení také hrozbu:

„Přečtěte si Morellyho *Code de la Nature*; najdete tam, spolu s ekonomickými doktrínami všemohoucnosti a bezbřehých práv státu, několik politických teorií, které posledních pár let děsí Francii... společné vlastnictví, práva regulující práci, absolutní rovnost, všeobecná uniformita, mechanická pravidelnost pohybů jednotlivců, tyranská regulace všech poddaných a totální pohlcení jednotlivce do politického tělesa.“ (Tocqueville, 1998: 199)

Kolektivizace národních záležitostí v takové míře, jakou nacházíme u Morellyho, vyžaduje rovněž velmi důsledné ovládnutí celé populace – nejen zmíněná „mechanická pravidelnost pohybů jednotlivců“ silně evokuje Foucaultovu koncepci disciplinární moci, a to způsobem, který nepostrádá ani výše zmíněný rozměr tělesnosti – ačkoliv v méně rozvinuté podobě. Snahu o „pohlcení jednotlivce do politického tělesa“ potom budeme moci sledovat v několika bodech revolučního vývoje.

Částečně předvídatelné, ale přece zajímavé je, že Tocqueville vidí potenciální nebezpečí tak kompletního ovládnutí společnosti v socialismu (a implicitně v ostatních příbuzných hnutích). Foucault ovšem disciplinární moc spojoval především s kapitalismem; nejen v současné podobě, ale také v historii (např. Foucault, 1979: 87). Tyto rozličně odvozené starosti poukazují na univerzálnost disciplinární moci – její realizace se nutně nepojí s žádnou

ideologií (ačkoliv se systémem produkce souvisí poměrně úzce). I proto bude plodné hledat nové formy moci ve všech možných zákrutách revolučního vývoje, jemuž se bude věnovat hlavní část práce.

Významnou byla také formulace konceptu „národa“, se kterou přišli někteří osvícenští a revoluční myslitelé, a která stála v centru Francouzské revoluce – symbolicky i velmi prakticky. Nejedná se sice přímo o náčrt mechanismů disciplinární moci, ale o důraz na společenské těleso (či tělo – *corps politique*), které, jakožto celek, je významným předpokladem pro výkon nové moci. Na tomto základu lze stavět koncepty normality a přijatelnosti, pomocí kterých je nový národ utvářen a ovládán. Zároveň existence národa implikuje nový základ legitimacy, antitetický k legitimitě suverénní moci:

„Samotným využitím ... názvu [Národní shromáždění] odkázal třetí stav celou společnost řádů minulosti a vytvořil novou moc, nezávislou na králi.“ (Furet, 1996: 63)

Významným myslitelem, který s tímto konceptem pracuje, je Emmanuel Joseph (abbé de) Sieyès (1748-1836). Tento kněz a zároveň politický teoretik až překvapivě přesně předpověděl řadu kapitol revolučního vývoje, na němž se sám aktivně podílel, a který neopomenutelně ovlivnil. Národ považoval, po vzoru britských politických ekonomů, za společenství lidí, kteří jsou aktivní buď ekonomicky, nebo ve veřejných službách – z této ekonomické participace vychází jejich právo na participaci politickou (Sieyès, 1796/2003: 94-96). Takto vystavěnou komunitu staví do kontrastu ke společnosti staré monarchie, kde tu nejvíce privilegovanou třídu (nebo spíše kastu, jak ji kromě něj nazývá i Tocqueville) tvořila aristokracie; ekonomicky neaktivní, izolovaná od společnosti, ale stojící nejbližší králi a parazitující na systému (Sieyès, 1796/2003: 68-91), (Tocqueville, 1998: 106). Zároveň Sieyès národu přisuzoval „obecnou vůli“, jednotnou a nezczizitelnou. Národ však takovou vůli může představovat pouze, pokud je utvářen po zmíněném vzoru, tedy jednotně, nikoliv na základě různých stavů s nerovnými právy:

„Moc spočívá jedině v celku. Komunita musí mít jednotnou vůli. Bez této jednoty vůle by nemohla tvořit rozhodující a jednající celek.“ (Sieyès, 1796/2003: 134)

Tato uniformita, kterou Sieyès od nového národa očekává, je ukázkou konstrukce národní komunity jako sjednocujícího, mobilizujícího a podřizujícího elementu. Přinejmenším na široké teoretické úrovni ukazuje mentalitu, s níž pracují nové formy moci. Revoluce potom byla obdobím, které se snažilo naplnit osvícenské představy a jednotný národ vytvořit. Míru úspěchu tohoto úsilí i formy vzdoru, se kterými se setkalo, prozkoumá následující kapitola.

6. Revoluce

„Pokud se Francouzská revoluce – jako všechny revoluce – setkala na svém počátku s tak špatně organizovaným odporem, bylo to proto, že *ancien régime* zemřel již předtím, než byl sražen k zemi.“ (Furet, 1998: 14)

6.1. Poslední dny starého řádu

Koncem 18. století byly francouzské finance v katastrofálním stavu. V tomto ohledu byl *ancien régime* zcela nefunkční – problémy s financemi byly dlouhotrvající, zdánlivě nevyléčitelné, a navíc se stále dramaticky zhoršovaly. Jedním z bezprostředních vlivů byla vojenská podpora Spojených států ve válce za nezávislost. V jádru dlouhodobého problému ale zůstávaly zmíněný systém prodeje titulů a rozsáhlá síť privilegií, která většinu nejbohatších obyvatel chránila před placením daní.

Po neúspěšném pokusu o radikální reformu daňového systému byl v dubnu 1787 Ludvíkem XVI. odvolán dosavadní ministr financí (Charles Alexander de Calonne) a kolaps starého řádu započal. Calonnův nástupce (Loménie de Brienne) se po ustanovení regionálních komisí musel k problému daní vrátit (s umírněným, ale podobným návrhem), a když *parlements* odporovaly a požadovaly svolání Generálních stavů, král zareagoval tradičním: „Je to legální, protože si to přeji.“ Pařížský *parlement* byl poté obklíčen vojáky a změny byly prosazeny násilím (Furet, 1996: 43). V tuto chvíli vstupuje na jeviště lid. Odpovědí na „útok na *parlements*“ byla smršť neklidu, v regionech ještě intenzivnějšího než v Paříži. Všichni požadovali svolání Generálních stavů – šlechtici, kněží, členové třetího stavu. K takovému vývoji významně přispěla sebe-stylizace *parlements* do role ochránců lidu (v tomto případě před zvýšením daní). Šlechtici bránící svá privilegia získali širokosáhlou populární podporu; zástupci všech tří stavů se spojili v boji „proti absolutismu“. Král se brzy podřídil a v srpnu 1788 byly Stavy svolány. Měly se sejít 1. května 1789 – poprvé po více než 170 letech.

6.2. První dny Revoluce

6.2.1. Generální stavy

Instituce generálních stavů měla ve Francii tradici sahající do pozdního středověku. Jednalo se o prostředek, jehož účelem bylo shromáždit kolem krále reprezentanty „království“, kteří měli poskytovat své názory a rady. Jak upozorňuje Furet, reprezentace nesla dříve jiný význam – jedinci ve společnosti „neexistovali“ kromě své příslušnosti k právně určeným řádům a institucím. Projevem této koncepce byla i podoba generálních stavů – „reprezentanti“ předsedali ve třech stavech (duchovní, šlechta, třetí stav), přičemž konzultace probíhaly zvlášť v každém stavu a každý stav mohl hlasovat pouze jako celek (Furet, 1996: 51). Jak již bylo zmíněno, poslední precedens byl přes 170 let starý, a navíc neexistovaly kvalitní záznamy o přesných postupech. Tato absence aktuálního a pevného vzoru znamenala spolu s rostoucím revolučním zápallem mnohých sfér francouzské společnosti, že o podobě svolaných stavů bylo třeba diskutovat, a že v těchto diskusích figuroval silný tlak na demokratizaci starého modelu (Furet, 1996: 52).

V jednom ohledu znamenalo svolání stavů první kapitulaci „všemocného“ panovníka, počátek kolapsu mýtu suverénní moci. Zároveň bylo jistým triumfem vznikající „francouzské společnosti“, která se ve vsí své fragmentaci dokázala spojit – ačkoliv byly zájmy tří stavů (i v rámci každého z nich) propastně rozdílné, všichni sdíleli nespokojenost i víru, že změna je možná:

„Kolektivní vlna naděje byla tak mocná, že přenesla mnoho představivosti za společensky zažité hranice směrem k usmířenému národu 25 milionů občanů.“
(Furet, 1996: 43)

S tímto alespoň povrchním „sjednocením“ souvisela debata o dříve nemyslitelné možnosti, že by třetí stav mohl mít v Generálních stavech dvojnásobek zastupitelů, a že by hlasovali jednotliví zastupitelé, nikoliv celé stavy. Jak ukázal další vývoj, tato debata byla základem konfliktu, který Generální stavy brzy roztříštil a vedl až ke vzniku Národního shromáždění. Abbé de Sieyès ještě před revolucí (rok vydání klame, samotný pamflet byl publikován v lednu 1789) předpověděl:

„Nepřidá se ke šlechtě a kněžím, a nebude s nimi hlasovat na základě stavu, ani hlavy... Bude řečeno, že třetí stav sám o sobě nemůže být Generálními stavy: vytvoří Národní shromáždění.“ (Sieyès, 1796/2003: 147, 148)

Tomu však předcházelo pár dalších událostí. Do třetího stavu bylo voleno dvakrát více zástupců, než do každého ze dvou stavů zbývajících (600, 300 a 300). V roce mezi svoláním a první schůzí byli tito zástupci voleni, přičemž šlo o poměrně nedemokratický proces, jemuž dominovaly malé, ale vlivné, skupiny angažovaných jedinců (zástupci třetího stavu byli z velké většiny právníci z měst, sedláci zastoupení v podstatě neměli). Zároveň regionální zastupitelstva publikovala *cahiers de doléances* (doslova „seznamy křivd“), ve kterých představila soupisy toho, co zástupci považovali za hlavní tehdejší problémy a jejich kýžená řešení. Už zde se projevila revoluční nálada ve společnosti, mnozí (nejvíce třetí stav, nejméně duchovní) vyjádřili touhu zrušit systém privilegií a zavést v Generálních stavech hlasování jednotlivých zástupců (Furet, 1996: 51-56). Jedním z témat, kterým se *cahiers de doléances* zabývaly, byla i problematika vzdělání, zásadní oblast z hlediska disciplinární moci:

„Třetí stav z Nemours poskytl nejúplnější vyjádření patriotismu ve vzdělávání. Jejich *cahier* žádal, aby byla ustanovena královská rada, jež by neustále a navždy činila opatření, kterými by vzdělávání vtiskla patriotické směřování a zajistila správnou pobídku nutnou pro všechny zřízené školy.“ (Stamp, 1966: 37)

K problematice vzdělávacích institucí více později, konkrétně v kapitolách 6.3. a 6.7.2.

Když byly Stavy svolány, král prohlásil, že registrace zástupců i následné konzultace budou probíhat zvlášť v každém stavu a že každý stav bude mít pouze jeden hlas. Proti tomuto rozhodnutí protestoval třetí stav, jehož členové kolektivně začali bojkotovat registraci zástupců. Po měsíci pasivního protestu, 10. června 1789, přizval třetí stav zástupce zbývajících stavů ke společné registraci. Někteří se skutečně začali přidávat (chudší zástupci církve a liberální šlechtici) a se silicí podporou se nové shromáždění (z iniciativy Sieyèse) 17. června prohlásilo Národním shromážděním.

Neúspěšný Ludvíkův pokus o převzetí iniciativy a blokáce schůze shromáždění jen posílila vůli a zápal reprezentantů – viz Přísaha v míčovně (Sieyès, 1789). Král se brzy podřídil a 27. června oficiálně pobídl zástupce zbývajících stavů, aby se přidali k Národnímu shromáždění, které mělo zasedat místo Generálních stavů. Ačkoliv fasáda *ancien régime* přetrvávala, destrukce starého řádu započala a mýtus všemocného panovníka byl pryč.

6.2.2. Začátek revolučního násilí a smrt starého řádu

Koncem června a začátkem července se sešly dva procesy; kolem Paříže se na královské povely začala shromažďovat armáda a obyvatelstvo Paříže, již dlouho neklidné a hladovějící po katastrofálních sklizních let 1787 a 1788, se začalo mobilizovat. K davu, který 30. června vtrhl do jednoho pařížského kláštera a osvobodil několik vojáků vězněných za nedostatek disciplíny, se začaly přidávat další jednotky, které do města dorazily jako posily. Když král odvolal oblíbeného (a poměrně liberálního) ministra financí Neckera, dav, navíc morálně posílen činností Národního shromáždění, 12. července povstal. Za pár dní ovládl dav celou Paříž a získal velké zásoby zbraní – Národní garda byla zrozena (Michelet, 1847/1967: 149-180). Už 15. července Ludvík XVI. znovu kapituloval; odvolal vojska a oficiálně uznal vůdce povstání – Jean Sylvain Bailly se stal starostou nově vzniklé Pařížské komuny a Gilbert du Motier, Marquis de Lafayette velitelem Národní gardy (Michelet, 1847/1967: 189).

Krátce poté se násilí rozšířilo po celé Francii. Nejprve se přidala města: davy po vzoru Paříže obsadily radnice, zajaly *intendants* a ujaly se místní vlády. Vzniklo mnoho místních revolučních správ a oddílů Národní gardy. Pak se přidal venkov. Vesnicemi všech regionů Francie se šířila panika, strach z loupeživých skupin (kterých bylo po špatných sklizních mnoho) a „spiknutí šlechticů“, kteří podle zvěstí chtěli vyhladovět, a tak i ovládnout venkov. Davy vesničanů se začaly zbrojit a připravovat na útoky. V mnoha regionech došlo až ke „třídnímu násilí“ – davy vnikly do sídel místních pánů, kde rabovaly a ničily (v tuto chvíli se výrazně zrychlila již probíhající emigrace aristokracie). Tato vzácná chvíle, kdy několik vlivů vedlo k povstání opravdu celonárodního rozměru, ukazuje příchod nové epochy. Zde již autorita suverénní moci neexistuje; ani ve fasádě, ani v mýtu.

Násilnou smrt *ancien régime* brzy následovala jeho smrt *de iure*. V noci ze 4. na 5. srpna se konalo historické zasedání Národního shromáždění, jehož průběh byl odrazem bouří v Paříži i regionech, a které rezolutně vyhladilo zbytky feudalismu ve Francii:

„Nejslavnější parlamentní noc francouzské historie ukončila prodej úřadů a zavedla rovnost přístupu do všech pracovních míst, zrušila všechna provinční i komunální privilegia a stala se triumfem „národního“ ducha. Staré *parlements*, již poraženy a pozapomenuty, byly také zrušeny. Feudální režim byl zničen.“ (Furet, 1996: 71)

Kromě zmíněných „přežitků“ starého řádu byl zrušen také církevní desátek, robota, zbytky nevolnictví, veškerá osobní privilegia, a lidé byli (alespoň teoreticky) učiněni rovnými před zákonem (Furet, 1996: 71-73). Ačkoliv trvalo zavedení všech těchto změn delší dobu

(někdy i celé roky), noc 4. srpna 1789 nese (nejen) symbolickou váhu jako opravdový bod zlomu, oddělení se od minulosti a euforické odevzdání se příslibu Revoluce.

6.2.3. Nová legitimita a moc Národního shromáždění

Radikální legislativní změny neznamenal pouze přeměnu společnosti, ale nutně také lidí, kteří ji měli tvořit. Aby mohl vzniknout nový demokratický řád, který měl nahradit starou kombinaci feudalismu a absolutismu, musela vzniknout *občanská společnost*. Jejím základem se měl stát nový člověk – *občan*. Ve Francii byla však podoba tohoto nového člověka silně ovlivněna ambicí absolutní nadvlády minulosti. Se systémem privilegií, oním nejpalčivějším symbolem nespravedlnosti, byly v očích revolucionářů spojeny úzké skupiny elit, uzavřené ve své povýšenosti nad zbytek populace. Proto „bylo třeba“ zakázat seskupování lidí do jakýchkoliv asociací – ty s sebou totiž nesly riziko vytvoření paralelní suverenity, která by nepocházela z kolektivní vůle lidu:

„Moderní jednotlivec má dvě legitimní strany: tu osobní, která ho odděluje od ostatních v jeho požitku ze sebe, své rodiny a svých osobních zájmů, a tu občanskou, jíž sdílí se všemi ostatními občany, a jež dohromady tvoří suverenitu lidu. Strana třetí, strana společenského jedince, jenž vytváří sociální koalice na základě společných zájmů, musí být ze státu nemilosrdně vyloučena.“ (Furet, 1996: 72)

Tak se tedy dostáváme k radikálnímu individualismu, který se členům Národního shromáždění zdál být cestou budoucnosti. Evidentní problém spočívá v tom, že sdružování je významným aspektem občanské společnosti, a jeho zákaz tedy působí značně problematičtě. Zákaz byl však s největším zápalem vynucován pouze na počátku Revoluce, postupně byly místní autority stále laxnější a 13. listopadu 1791 byla politická uskupení legalizována oficiálně (Kennedy, 1979: 712). I před jejich legalizací se však na vzniku řady klubů podílela některá místní zastupitelstva (Kennedy, 1979: 710). Citovaný článek se zabývá primárně Jakobíny, zachází však do obecnějších informací o společenských trendech.

Pro tuto práci je významné, jak si vize obecné vůle představovala nového občana a jeho roli ve společnosti. Na teoretické úrovni připomíná silný důraz na jednotlivce mentalitu moderního státu (jak ji vnímal Foucault) a to i včetně role jednotlivce ve tvorbě celku. Za Francouzské revoluce však zpravidla figuroval výrazný propad mezi rétorikou a politickou realitou (viditelné již na případě zákazu spolků). Teoreticky se stal občan zdrojem vší moci,

v praxi moc operovala především v jeho jménu, pod dohledem pouze malé části lidu – pařížských davů: „Ve skutečnosti byla moc „národa“ vykonávána dvěma oligarchiemi: reprezentanty a pařížskými aktivisty.“ (Furet, 1996: 93)

Pro většinu členů Národního shromáždění byl kritický rozměr legitimacy, výkonu moci ve jménu „obecné vůle“ lidu – jak odhalují debaty, Deklarace práv člověka a občana a samotné legislativní kroky. Hlavním tématem byla legitimita a její kompletní převedení do rukou lidu. Tuto legitimitu obdrželo jako jediný zástupce lidu Národní shromáždění, které se i přes dočasné odsouhlasení represivního královského veta nehodlalo o svou moc významně dělit. Možnost bikamerálního systému, jejímiž zastánci byli konzervativnější poslanci, byla rovněž rychle smetena ze stolu – odpor ke všemu, co evokovalo aristokratickou společnost, byl příliš silný (Furet, 1996: 76).

Výsledkem byla politická moc, jejímž principem zůstal absolutismus – mandát sice pocházel od „lidu“, ale jinak se nová absolutistická mentalita nelišila. Pokud však byl pro *ancien régime* absolutismus pouze mentalitou, pro revoluci se stal faktem fungování. Národnímu shromáždění se již v první fázi Revoluce podařilo sjednotit místní správu do třiaosmdesáti podobně velkých *departements* (v určení jejich hranic figurovaly demografické výzkumy – úsilí o demokracii přináší zájem o rysy společnosti), zbavit se sítě privilegií omezujících státní moc i podříditi si církve. Jak psal Tocqueville, centralizace byla předpokladem Revoluce a hlavním principem starého režimu, který Revoluce převzala a naplno realizovala (Tocqueville, 1998: 79-82).

6.3. Katolická církev a Revoluce

Církev se od počátku Revoluce nacházela v nebezpečné pozici. Téměř po celé 18. století byla terčem ostré kritiky osvícenských myslitelů, kteří se zápaleně útočili na její zkorumpovanost a zásahy do fungování státu (nejznáměji samozřejmě Voltaire). Revoluce byla ze své podstaty bojem proti privilegiím a nerovnosti, symbolům starého řádu, mezi nimiž byla církev jedním z nejviditelnějších.

První zásah do práv duchovenstva přišel již brzy – když byl osudové noci 4. srpna 1789 zrušen desátek. Ten pro většinu poslanců Shromáždění představoval nemístnou nespravedlnost, ale ještě i tehdy měl své zastánce. Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau, umírněncem a až do své smrti v roce 1791 vlivný zastánce konstituční monarchie, desátek bránil s tím, že

odpovídá veřejné službě, kterou církev poskytuje. V této argumentaci lze vidět legitimitu, kterou „pastorační role“ církvi stále v některých očích propůjčovala. Mirabeau však desátek nezachránil, zápal revolucionářů byl příliš silný (Furet, 1996: 80).

Navzdory své hostilitě k církvi nebyla Revoluce ve své podstatě anti-náboženská – v tomto ohledu se shoduje řada historiků, od Micheleta po Fureta (Michelet, 1847/1967: 11), (Furet, 1996: 80). Naopak například Tocqueville viděl nebezpečný a bezprecedentní osvícenský ateismus již před revolucí a považoval ho za jednu z příčin jejího rozsahu i brutality (Tocqueville, 1998: 185-186, 188-189).

V listopadu 1789 bylo odhlasováno velké vyvlastňování církevních majetků, jejichž rozprodej začal roku 1790. Tímto krokem dosáhla Revoluce tří velkých úspěchů: ukončila výsadnou pozici jednoho z privilegovaných řádů staré monarchie, zmírnila problém veřejných financí a získala velké množství podporovatelů – vlastníků zabavených nemovitostí (Furet, 1996: 81). Zároveň však došlo ke zničení sociálního systému, který církev do té doby řídila – školy, chudobince, nemocnice.

Běžnými vzdělávacími institucemi byly v *ancien régime* v první řadě základní školy, *petites écoles*, přítomné téměř v každé obci, většinou bezplatné, avšak nedostatečně četné, aby pokryly potřeby populace. Vyšším stupněm byly *colleges*, osmi- a šestileté školy, které vzdělávaly chlapce od dvanácti do osmnácti/dvaceti let. Tyto školy byly výlučnější, typicky zde studovali potomci šlechticů a bohatých měšťanů (Stamp, 1966: 36). *Petites écoles* i *colleges* byly zřizovány a řízeny církví, což je už v předrevolučním období činilo terčem kritiky (Stamp, 1966: 35).

Zpočátku byl pozastaven prodej majetků sociálních a vzdělávacích institucí, které tak mohly fungovat dál – ačkoliv ztratily podporu církve a stát jim platil méně, většina škol vlastnila výdělečné pozemky a nemovitosti, což jim umožnilo přežít (Palmer, 1986: 182-183). V březnu 1793 však bylo pozastavení prodeje majetků *colleges* zrušeno a jejich majetky rozprodány. Americký historik Robert R. Palmer za evidentní důvod považuje především válečné výdaje a nátlak radikálů, kteří zejména *colleges* intenzivně kritizovali – tuto kritiku další autor charakterizuje jako odpor ke „zlům duchovenského vlivu a zakořeněných tradic“ (Palmer, 1986: 186). (Fox, 1958: 65). Joseph Fouché (později Napoleonův šéf policie) měl před druhou vlnou rozprodeje v Národním konventu projev o nefunkčnosti *colleges* a nutnosti reorganizace vzdělání v zájmu Revoluce:

„Svoboda a vzdělání jsou neoddělitelné a musí být spojeny v zájmu zlepšení lidské povahy.“ (Palmer, 1986: 187)

Pokud bychom tuto rétoriku přijali jako upřímnou (což Palmer připouští), mohli bychom vyvodit, že odpor ke tradičním vzdělávacím institucím nechovali pouze okrajoví radikálové, ale možná byl ve společnosti poměrně rozšířený (Palmer, 1986: 187). Tuto hypotézu podporuje již osvícenský zájem o vzdělání, *cahier* citovaný v podkapitole 6.2.1. i pozdější legislativa, která bude prozkoumána v podkapitole 6.7.2.

V roce 1790 byl zrušen právní status mnišských řádů a ratifikována významná Občanská ústava duchovenstva. Ústava, jejíž součástí byla například „demokratická“ volba biskupů (aktivními občany), sjednocení diecézí s novými *departements* či faktické učinění duchovních státními zaměstnanci, znamenala úplné právní podřízení církve revolučnímu státu a vyloučila vazby na Řím (Furet, 1996: 82-83).

Navzdory své radikalitě nebyla ústava sama o sobě bezprecedentní ani nepřijatelná (jak pro duchovenstvo, tak zatím i pro papeže). Zprv proto, že církev byla ve Francii již dlouho podřízena „silné ruce“ panovníka – jako počátek tohoto vztahu bychom mohli vnímat už vládu Filipa Sličného (1268-1314) a zjetí papeže v Avignonu, které později vedlo k papežskému schismatu. Důležitý je také mezinárodní kontext – nedlouho před Revolucí vedl podobně ostrou politiku Josef II., který rovněž ve velkém vyvlastňoval církevní majetky a církev v Habsburské monarchii podřídil státu (Dickson, 1993). Tento kontext, zvláště Josefínské reformy, budí spíše dojem širšího procesu ovládnutí duchovenstva silicím státním aparátem, který vědomě a aktivně přebírá zodpovědností pastorační moci. Ačkoliv je tento dojem v souladu s vizí Foucaulta, proces rozhodně nebyl přímočarý.

Velkým problémem se stal požadavek Národního Ústavodárného shromáždění (27. listopadu 1790), aby příslušníci katolického duchovenstva (biskupové, faráři, kněží-učitelé) přísahali oddanost Občanské ústavě duchovenstva (O'Connor, 1996: 132). Přísaha pro mnohé znamenala změnu loajality – z duchovních by učinila státní zaměstnance, oddané v prvé řadě ideálům Revoluce, nikoliv Bohu. V Paříži byl vyvíjen organizovaný tlak na duchovní, aby slib přijali, v silně katolických regionech (jako Alsace, Auvergne a Vendée) naopak davy blokovaly ceremonie, ve kterých měli kněží slib přijmout (Furet, 1996: 84). Přijetí slibu bylo také otázkou suverenity:

„Voidel, mluvčí poněkud radikální Komise pro výzkum, prohlásil, že šlo o záležitost státní suverenity. Pokud by duchovní přísahu nepřijali, ve státě by existovala druhá suverenita.“ (O'Connor, 1996: 133)

Přesto, když Národní shromáždění vidělo, že má konflikt potenciál eskalace, byl problém odložen – od duchovních neměl být slib požadován (O'Connor, 1996: 135). Návrat k nekompromisnímu postoji pak přinesla až bouřlivá éra Teroru.

V průběhu roku 1791 se ale politický prostor začal výrazně radikalizovat. Jednou příčinou byl neúspěšný červnový Útěk do Varennes, kdy se královský pár (už od října 1789 nucený pobývat v Paříži) se svými dětmi pokusil tajně opustit Francii – králem předstíraná komplicita definitivně skončila a pár byl uvězněn. Reakce evropských panovníků na sebe nenechala dlouho čekat. Císař Leopold II. a pruský král Fridrich Vilém II., částečně aby uklidnili horlivě agitující francouzské aristokratické emigranty, přijali v srpnu 1791 Pilnickou deklaraci. Ta sice připouštěla vojenskou intervenci, ale pouze pokud by existovala shoda mezi všemi evropskými velmocemi. Ve Francii však deklarace vyvolala vlnu paniky. Bezprostřední reakcí byla anexe Venaissinského hrabství (které patřilo Papežskému stolci, a jehož součástí byl i Avignon), kterou Národní shromáždění odhlasovalo 14. září (Furet, 1996: 101-103). Toto byl nejen první útok na suverenitu jiného státního celku, ale také další jednoznačné popření papežovy autority.

První revoluční ústava se církvi ani náboženství výrazně nevěnuje, s výjimkou potvrzení svobody vyznání a výmluvné věty zabývající se otázkou loajality:

„Zákon neuznává náboženské sliby nebo jakékoliv jiné závazky, které by byly v nesouladu s přirozenými právy a Ústavou.“ (The Constitution of 1791: Preamble)

V roce 1792 začala první ze série Francouzských revolučních válek, když Zákonomárné shromáždění odhlasovalo vyhlášení války Prusku a Rakousku. Tento krok byl zároveň produktem i hybatelem zrychlující radikalizace revolučního vývoje. Počátek ozbrojeného mezinárodního konfliktu rovněž motivoval kontrarevoluční frakce uvnitř Francie. Mezi ty patřili zejména obyvatelé regionů, v nichž bylo silně ukotveno katolictví, které se touto dobu stalo sjednocující vlajkou kontrarevolucionářů. Povstání ve Vendée (1793-96) bylo definováno odporem k mobilizaci, královraždě a nové legislativě týkající se církve (Cough, 1987).

Toto období sice ukazuje revoluční snahu církev si podmanit, ale zároveň spíše rozpačitý postoj k zaujetí její pozice. Impuls ovládnutí je v legislativě jasný – jakékoliv

náboženství je tolerováno, ale nesmí stát (především ve svých institucionalizovaných podobách) revoluci v cestě (viz citovaná ústava). Hlavní politikou je v tomto období zřejmě nahrazení náboženství (respektive církve) a zároveň osoby krále i samotného konceptu monarchie jakožto sjednocující síly *národem*. Národ, tvořen svobodnými občany, sdílí lásku k ideám Revoluce, za kterou musí být ochoten bojovat. Přes teoretickou rovinu implicitní „ideové jednoty“ národa se zatím jedná především o otázku loajality; prvořadě příslušnosti ke společenství, jež představuje revoluci samotnou. Obecná vůle, kterou národu přisoudil Sieyès, byla zatím spíše vzývána a přepokládána, nikoliv aktivně utvářena.

Tento postoj se později samozřejmě změnil, zásadním projevem byla podoba vnitrostátních konfliktů – na příkladu zmíněné války ve Vendée lze vidět, že ostrý postoj revolucionářů k církvi dokázal ve společnosti vytvořit nepřekonatelné rozkoly – z příslušníků stran konfliktu se stali ideologičtí nepřátelé. Kromě povstání byl jasným projevem například nucený exil (a popravy) duchovních, kteří odmítli složit slib na Občanskou ústavu duchovenstva. Existenční konflikty nesmiřitelných stran byly potom nesmírně krvavé – odhady počtu mrtvých ve Vendée se pohybují mezi 117 a 450 tisíci (Cough, 1987: 987), což vedlo řadu autorů k označení konfliktu za genocidu (Cough, 1987), (Secher, 2003).

Vlivnými trendy ve vztahu k církvi byly také státní snahy prosadit a rozšířit sekulární náboženská hnutí: Kult Rozumu a Kult Nejvyšší Bytosti. Kult Rozumu byl ateistický a přímo se stavěl proti uctívání, a tak i zbožšťování samotného rozumu. Jeho „projektem“ bylo dále udržovat a rozvíjet racionalitu, která vyvstala z náboženství, aby zničila nespravedlivý starý řád. Součástí hnutí byl heterogenní proces ustavování „chrámů rozumu“ v bývalých kostelech, což často obnášelo ničení církevních děl a relikvií. Nechyběl teatrální rozměr – ve jménu rozumu proběhlo velké množství festivalů údajně jej oslavujících, které však byly zejména projevem nesmiřlivého zamítnutí minulosti – jako celá tato fáze Revoluce. Tento proces se sešel také s nejintenzivnější fází perzekuce duchovních, kteří odmítli přísahat na Občanskou ústavu duchovenstva (Lyttle, 1933: 22-26). Kult Nejvyšší Bytosti byl krátkodobý (květen až červenec 1794) náboženský „projekt“, který vznikl z popudu Maximiliena Robespierra ve fázi Robespierrovy dominance a faktické diktatury. Na rozdíl od kultu Rozumu byl deistický, jeho zrod byl také provázen velkolepým festivalem. Toto „nové náboženství“ však vyvolalo nevoli, Robespierre byl kritizován za hraní si na Boha, jeho popularita se spíše propadla a kult pád svého autora nepřežil (Lyttle, 1933: 27-30). I po Termidorském převratu však jistá forma deistických praktik pod záštitou náboženské tolerance přežila, a to až do roku 1799 kdy

konzulové Sieyès a Bonaparte tato hnutí zakázali v rámci cesty k usmíření se s církví (Lyttle, 1933: 38-39).

Převzetí pastorační moci samo o sobě nejspíše mohlo proběhnout bez velkých sporů – důkazem budiž zahraniční kontext a prvotní reakce na Občanskou ústavu duchovenstva. Pro revoluci byla však (před Direktoriem) typická ideologizace řady politických problémů, snaha dosahovat absolutních cílů a neochota ke kompromisu. Kulty Rozumu a Nejvyšší Bytosti ukazují úsilí bojovat nejen proti církvi jako instituci, ale i proti víře, kterou představuje. Figuruje v nich snaha vytvořit novou víru, jež má sloužit ideálům Revoluce. Její neúspěch nepochybně souvisí s excesy Teroru, ale bezpochyby spočívá i v metodách – lidskou duši neutvářejí velkolepé festivaly, ale nenápadné detailní procedury. Víra v jedinečnou správnost řádu není lidem vštípena výkřiky o spirituální svrchovanosti daného ideálu, ale neodmyslitelným propojením všeho funkčního i smyslu lidského bytí s tímto ideálem (opět – skrze pravidla fungování, aspekty celkového „řádu“). Revoluce ukázala, že „Rozum“ jako nástroj mobilizovaného masového sjednocení příliš efektivní není – přinejmenším ve srovnání s „Národem“.

Pozdější části Revoluce charakterizovala nejprve koexistence, a na konci i jisté „usmíření“ s církví – viz kapitola 7.2. Pokusy o vedení duchovní války se již neopakovaly, což státu naopak umožnilo začít pracovat na daleko efektivnější porážce církve – převzetí pastorační moci a její využití k budování „národa“.

6.4. Ústava roku 1791

První revoluční ústava byla přijata 3. září 1791. Systém navržený v ústavě měl být konstituční monarchií, ve které by král představoval poměrně slabou exekutivu (neměl např. mít právo rozpustit zákonodárny sbor), zákonodárným sborem by bylo unikamerální Národní shromáždění a soudci měli být voleni občany. V ústavě byla jako preambule zahrnuta *Deklarace práv člověka a občana*, která hlásala absolutní rovnost každého „člověka“ a původ suverenity v národu (The Constitution of 1791: Declaration of the Rights of Man and Citizen, články 1-3). *Homme* (či anglické *man*) by samozřejmě mělo být s ohledem na obsah deklarace i ústavy překládáno jako muž – to by však název legendárního dokumentu nepůsobil tak rovnostářským dojmem.

Fakticky od samého počátku Revoluce právní rovnost (ani teoreticky) neexistovala – zejména ve sféře politických práv. Francouzské obyvatelstvo rozdělila v první řadě už Deklarace, a to samozřejmě na základě pohlaví – politická práva byla vyhrazena mužům. Feministky za Revoluce sice usilovaly o zrovnoprávnění žen, ale jejich boj měl spojení jen v malém počtu revolucionářů (Abray, 1975). Za zmínku stojí například protestní „Deklarace práv ženy a občanky“, kterou v roce 1791 napsala dramatička Olympe de Gouges, později (1793) popravena za svou kritiku Teroru, ale i feministická úsilí (Abray, 1975: 50). Ačkoliv si Revoluce zakládala na úplném odstřihnutí od éry pověr a iracionálních předsudků, otisk starého řádu zůstal. V takovýchto chvílích je důležité si pamatovat, že Francouzská revoluce nikdy nebyla tabula rasa, ač si pěstovala její pověst. Na místě je zmínit Foucaultovu tezi, že naše představivost, vůle (i duše) jsou vždy pod vlivem stávajícího zřízení – systémů znalostí, diskurzů, pravdy, které vytváří (např. Foucault, 1978: 72-73). Jakýkoliv „alternativní“ systém, který koncipujeme, je nutně také produktem systému, který nás formoval. Ačkoliv tedy *ancien régime* nedisponoval novými formami moci, jeho mentalita a diskurzy se otiskly hluboko do myslí mužů, kteří se jali tvořit spravedlivý, svobodný a demokratický systém.

Ale i muži, údajně rovni, byli rozděleni na dvě skupiny – aktivní a pasivní občany. Aktivní i pasivní volební právo bylo vyhrazeno občanům aktivním. Status aktivního občana byl podmíněn výškou odváděných daní (The Constitution of 1791: Title III, Chapter I, Section II, Articles 2, 7). Navzdory demokratickému mýtu Revoluce a společenské mobilizace jež ji údajně provázela, byl navržený řád sice progresivní, ale jeho podstatou nebyla rovnost; pouze stratifikace jiné povahy. K volbám do nově vzniklých *departements* píše Furet toto:

„Ústavodárné shromáždění sice dekretovalo rovnost, avšak z knih posledního století se naučilo, že předpoklady k vládnutí a podílu na veřejné sféře se rodí z nezávislosti a vzdělanosti, a tedy z majetku a bohatství. Tak vznikl komplex stratifikace politických práv na základě daňových klauzulí, což přispělo k další společenské nerovnosti.“ (Furet, 1996: 88)

V oblasti vzdělání však měla ústava ambice. Jeden z prvních článků hlásá následující:

„Bude vytvořen a zorganizován systém veřejného vyučování, stejný pro všechny občany, bezplatný v oblasti vzdělání nezbytného pro všechny muže, jehož instituce budou rozmístěny v souladu s (územním) rozdělením království.“ (The Constitution of 1791: Title I, Article 13)

Vzhledem k tomu, že ústava přišla po zabavení církevních majetků (včetně škol), je evidentní, že nový systém měl nahradit církevní instituce a přesunout tak narušenou pastorační moc do rukou státu, který by ji mohl zužitkovat v prospěch „národa“. Podle Stampa by takový systém jistě sloužil k výchově žáků k revolučnímu, národnostnímu cítění (Stamp, 1966: 39). Zájem o vzdělání jako nástroj utváření ctnostných občanů figuroval tedy už na počátku Revoluce. Jak však ukáže následující vývoj, materializace tohoto „zájmu“ měla trvat poměrně dlouho.

6.5. Trestní zákoník roku 1791

6. října 1791, krátce po přijetí ústavy, odhlasovalo Národní shromáždění nový trestní zákoník, který měl odpovídat ideálům Revoluce a Deklarace práv člověka a občana. Zákoník byl v mnoha ohledech velmi liberální – explicitně se neřídil katolickou morálkou, mezi trestnými činy například chyběla homosexualita (ale také incest), což dokument učinilo (od antiky) prvním na západě, který stejnopohlavní styk dekriminlizoval.

Z hlediska Foucaultovy mocenské teorie je zákoník zajímavým milníkem, protože kombinuje oba reformní modely, které Foucault v 18. století sledoval – trestající město i donucovací instituci.

Z trestajícího města si zákoník bere performativní rozměr některých trestů – popravy mají zůstat veřejné (Code Pénal de 1791: Hlava I, článek 5), přičemž pokud se popravený dopustil otravy, zhářství nebo vraždy obecně, má být dodatečně označen červenou košilí (Hlava I, článek 4) – zde vidíme rozměr „reprezentace“, základ modelu trestajícího města. Popravy však nesmí doprovázet mučení a každá má mít pouze formu useknutí hlavy (Hlava I, články 2 a 3). Funkce reprezentace se dále objevuje v článku, jenž uvádí, že odsouzený (např. k trestům veřejné potupy nebo dočasného uvěznění) má být v některých případech vystaven na náměstí, připoután ke sloupu, na němž je napsáno jeho jméno, bydliště, zaměstnání, zločin a trest (Hlava I, článek 28). Zákoník se také zabývá veřejně prospěšnými pracemi, přičemž opakovaně uvádí, že tyto tresty nesmí mít doživotního trvání (např. Hlava I, články 8 a 13). Citované články velmi věrně odpovídají reformnímu modelu trestajícího města (např. Foucault, 1979: 105, 107).

Zároveň však zákoník pracuje s vězením jako poměrně často přípustnou formou trestu, a to i na delší dobu. Takový přístup výrazně evokuje model donucovací instituce. Před koncem 18. století byla vězení v západním světě v drtivém množství případů využívána jako prostředky

k dočasnému zadržení, někdy k dlouhodobějšímu „uklizení“ člověka, který neměl být popraven – viz legendární „muž v železné masce“ (Black, 2020). Foucault v 18. století sice sledoval výskyt institucí připomínajících moderní instituce-nástroje disciplinární moci, většinou se však jedná o školy nebo dílny s areálem obsahujícím dělnické ubytování – vězení jako běžný nástroj trestu a nápravy přichází spíše později (Foucault, 1979: 141-146). Zákoník potom sice nerozpracovává fungování vězení jako instituce, ale počítá s dlouhodobým vězněním jako běžným trestem (např. Code Pénal de 1791: Hlava V, články 2 a 3).

Trestní zákoník z roku 1791 rozhodně vykazuje značnou reformní ambici členů Národního shromáždění – evidentní je především úsilí vytvořit spravedlivý a srozumitelný model, který zcela zamítá trestní procedury a zvyky *ancien régime*; všechnu jejich brutalitu, nespravedlnost, obskurantismus. Mechanismy suverénní moci jsou rezolutně zamítnuty. Něco si však od monarchie zákoník také bere: element spektaklu; nikoliv příliš krutého, ale spíše poučného. V tomto ohledu je *Code Pénal* dobrým příkladem mentality trestajícího města. Záměr aktivněji pracovat s vězením naopak ukazuje zárodek donucovací instituce a nové mocenské mentality, která nakonec trestně-právní prostor ovládla. Dalo by se tedy říct, že myšlenkově stojí zákoník na pomezí obou reformních proudů a cestu k disciplinární moci pouze napovídá.

6.6. Jakobínská republika

Obtížné začátky revolučních válek (neúspěchy v Nizozemí) byly zdrojem velkého strachu, který se rychle manifestoval v paranoie a násilí. To vedlo k rostoucí radikalizaci, kterou provázela podezřívavost vůči komukoliv, kdo mohl teoreticky být členem nějakého „šlechtického spiknutí“. Tyto nálady byly silné především v hlavním městě (Ozouf, 1984).

Události roku 1792 – útok na Tuilerijský palác a Zářijové masakry – ukazují hrubou sílu „pařížské demokracie“. Lid, na počátku Revoluce prohlášen novým suverénem, v tomto období zásadně ovlivňoval další revoluční vývoj, utvářel politický prostor. Při zmíněných Zářijových masakrech, jimž padlo za oběť na 1500 vězňů městských žalářů, nepřišla významná reakce ze strany Pařížské komuny, městských sekcí ani Konventu (Ozouf, 1984: 587). Radikální pařížští měšťané, zachvácení vlnou hysterie, přispívali k procesu radikalizace Konventu. Také poslanci, kteří sami nebyli agresivními agitátory, se nechali strhnout; jinak by byli nařčeni z rojalismu a spiknutí, ale také z neochoty zastávat lid, a tak ze zrady revolučních ideálů. Oddanost „obraně Revoluce“ se stala existenční otázkou; tato mentalita poté utvořila základ Teroru (Ozouf, 1984).

Fakt, že *sans-culottes* nebyli ekvivalentem francouzského lidu, se však akutně projevil v kontrarevolučních povstáních počínajících rokem 1793.

Nejvyšším zákonodárným i výkonným orgánem první Francouzské republiky, vyhlášené 21. září 1792, se stal Národní Konvent (dále pouze „Konvent“). Prvním měsícům Konventu dominoval politický spor mezi Girondisty a Montagnardy (v rámci frakce nejvýznamnější Jakobíni, kteří ji poté ovládli). Girondisté, jakožto umírněnější frakce, měli zpočátku velkou podporu, protože řada politicky angažovaných Francouzů byla v šoku z událostí jako byly Záříjové masakry (Furet, 1996: 120). Jejich mocenské ambice a vstup dalších mocností do války proti Francii však situaci obrátily v prospěch Montagnardů. Význačná je v Konventu absence reálné frakce hájící konstituční monarchii (na počátku Revoluce existovali např. *Monarchiens*) – radikalizace politického prostoru monarchismus přestala tolerovat. V lednu 1793 byl popraven Ludvík XVI., což vedlo k nárůstu členů protifrancouzské koalice a stalo se jedním z podnětů ke vzpourám napříč celou Francií. Koncem května a začátkem června byl Konvent obklíčen davem čítajícím desítky tisíc lidí, většinou *sans-culottes* a příslušníků Národní gardy, což vyústilo v zatčení hlavních Girondistů a ovládnutí Konventu Montagnardy. Ti začali ihned pracovat na nové ústavě (Furet, 1996: 126-128).

6.6.1. Ústava roku 1793

Druhá francouzská ústava byla přijata 24. června 1793. Význačná je svým odhodláním k realizaci demokracie – zbavila se dosavadního rozlišení pasivních a aktivních občanů a zavedla všeobecné volební právo pro muže (pasivní i aktivní) (Constitution of 1793: články 21–23, 28). Mýtus revolučního národa měl být převeden do praxe. Zároveň obsahovala ústava element (neustálé) celospolečenské mobilizace, která měla od svobodného národa být požadována:

„Obecná vojenská síla republiky je tvořena celým národem.“ (Constitution of 1793: článek 107)

„Všichni Francouzi jsou vojáci; všichni budou vycvičeni v zacházení se zbraněmi“ (článek 109)

Zahrnutí těchto článků v ústavě ukazuje v prvé řadě samozřejmě reakci na tehdejší zahraničněpolitickou situaci. Dá se z nich ale vyčíst i to, že si touto dobou vlivní aktéři Revoluce uvědomovali, že přinejmenším riziko rozsáhlého vojenského střetu je revoluci

vlastní. A jak se za Francouzské revoluce ukázalo mnohokrát, každý takový vojenský střet je potenciálně existenční – nepřátelé nejsou pouze nepřáteli strategickými, ale především také ideologickými.

Tento aspekt Revoluce, tedy hloubka a zároveň velmi praktický význam jejího ideologického rozměru, dává vznik až brutálnímu důrazu na aktivizovaný konformismus, zápal bojovat za nezpochybnitelné ideály. Pokud tedy první ústava (1791) vznikla v prostoru, který jednotu vůle přepokládal ale nevynucoval, její o dva roky mladší nástupkyně byla opakem – sice v ní není totalitní důraz na čistotu názoru explicitně obsažen, ale zcela ji obklopuje a je jedním z důvodů pro to, že rovněž nikdy nevstoupila v platnost – národ totiž nebyl ani zdaleka tak sjednocený, jak by demokracie (zvláště tak koncentrovaná) vyžadovala.

Velmi významný je dále jeden konkrétní článek:

„Ústava všem Francouzům zajišťuje rovnost, svobodu, bezpečnost, [soukromý] majetek, veřejný dluh, svobodu vyznání, veřejné školství, sociální podporu, neomezenou svobodu tisku, právo se shromažďovat do skupin a veškerá lidská práva.“
(Constitution of 1793: On the guarantee of rights, článek 1)

Toto velkolepé prohlášení ukazuje, že poslanci jevíli značný zájem nejen o vágní prohlášení o univerzální svobodě a rovnosti, ale uvědomovali si palčivost sociálních otázek, které z podobných prohlášení vyvstávají – zvláště v zemi, jejíž historický zajišťovatel sociálních služeb (církve) byl své funkce jednoznačně zbaven. Revoluce tímto článkem deklarovala svou vůli ujmout se povinností držitele pastorační moci – stát se tím, kdo společnosti nejen vládne, ale také slouží; tím, kdo zná a utváří každého z jejích členů. Tento odhodlaně působící článek se však nakonec (jako první ústava) ukázal být prázdným slibem. Konvent brzy poznal, že budovat sociální stát v zemi, jež vede válku na několika zahraničních i tuzemských frontách, je velmi obtížný úkol.

6.6.2. Teror

Spekulovat o konkrétním začátku Teroru by mělo asi takový smysl, jako spekulovat o začátku Revoluce samotné – nepříliš velký. Jistě bychom za něj mohli označit již zmíněné zářijové masakry, významným milníkem je ale každopádně zřízení Revolučního tribunálu – soudního dvora (jehož soudci byli jmenováni Konventem), který byl rychle využit k eliminaci politické opozice. Klíčový byl také Výbor pro veřejné blaho (dále také „Výbor“), dvanáctičlenná komise

zřízená v dubnu 1793, která měla obrovské pravomoci jak v oblasti domácí politiky, tak ve vojenských záležitostech. Jedním z prvních kroků Výboru (po jeho první restrukturalizaci) bylo vyhlášení *levée en masse*, všeobecné mobilizace bezprecedentního rozsahu; v roce 1794 ve francouzských armádách reálně sloužilo přes 700 000 vojáků (Rothenburg, 1989: 988). Alespoň v tomto ohledu duch nové ústavy přežil – národ byl mobilizován. V říjnu Konvent oficiálně odložil vstup ústavy v platnost na neurčito – do skončení války byla vyhlášena „revoluční vláda“. Výbor pro veřejné blaho byl očištěn od Girondistských členů a de facto vznikl režim ovládan Montagnardy (Furet, 1996: 130).

Rok 1793 byl také rokem velkých povstání – nejprve začala válka ve Vendée, která trvala až do roku 1796. Zároveň v létě proběhla v mnoha regionech, nejsilněji v Lyonu a Marseille, povstání federalistů, kteří se bouřili proti centralizaci moci v Paříži a radikalizaci vlády (Edmonds, 1983). Boj za mýtus jednotného národa byl pro centrální moc naprosto stěžejní, povstalcům nebylo možno ustoupit. Boje prozrazovaly nepravdivost tohoto mýtu:

„Povstání ve Vendée na hluboké úrovni odhalilo dvojakou povahu toho, o co se Revoluce od roku 1789 pokoušela: založila moderní národ na základě obecného občanství, ale zároveň roztříštila historii i společnost.“ (Furet, 1996: 126)

Boje (zahraniční i vnitrostátní) provázela radikální perzekuce všech faktických i domnělých oponentů, kteří pak ve většině případů skončili pod gilotinou. V tomto úsilí byl Výbor příliš radikální i pro své vlastní dobro – nakonec byla popravena také spousta Montagnardů, kteří Výbor podporovali (např. Danton či Desmoulins). To sice v poslední fázi Teroru vedlo k politické dominanci Maximiliena Robespiera, ale také k jeho pádu (Ozouf, 1984).

V tomto období, které existovalo v důsledku národní krize – boje o přežití – byla Francie zcela podřízena potřebám války. Ekonomika byla centrálně řízena, bylo vynaloženo velké úsilí na udržení a efektivní ovládní obrovské nové armády. Pro revoluční vládu byla válka téměř absolutní – nejen ideologicky, ale také prakticky. Snaha ovládat všechno a všechny byla definujícím znakem Teroru (Ozouf, 1984). Tato snaha však stojí svými mechanismy téměř v kontrastu k disciplinární moci – úsilí vynutit si poslušnost bylo nákladné a nemotorné, všem na očích ve svém excesu a brutalitě. Centrální vláda v tomto období horlivě usilovala o vytvoření poslušného národa, neměla však prostředky ani čas udělat to efektivně. Jistě by mohlo být řečeno, že velká mocenská ambice zde jednoznačně je – vize jednotného národa krystalizovala do představy národa sjednoceného v konformním zápalu. Neexistovala osobní

rebelie, pouze konformita nebo vlastizrada. Vláda také pracovala s novými metodami – mobilizace v rozsahu *levée en masse* byla opravdu nevídaná. V praxi se však jednalo o opresivní politiku absolutistické povahy. Podstatou moci zůstal absolutismus, ačkoliv s novým zápalem. Návrat mentality teroru, kterou Foucault viděl v praktikách suverénní moci, je dobře vyjádřen rituálem veřejných poprav:

„Gilotina, onen stroj na výrobu rychlých a diskrétních smrtí, představovala novou etiku právní smrti. Revoluce ji však ihned obdařila velkým teatrálním rituálem. Po roky představovala [gilotina] spektakl. ... Nakonec musela být gilotina umístěna uvnitř vězeňských zdí a skryta před veřejností.“ (Foucault, 1978: 15)

Klíčová je pro Teror všudypřítomnost hysterie a hrůzy z válečné prohry. Ačkoliv byla moc centralizovanější než kdy dříve, Konvent ani Výbor nebyly vnitřně sjednocené a jejich politika byla utvářena také „vnějšími“ vlivy – pařížskými sekcemi, *sans-culottes* i ultra-radikálními *Enragés* (mezi jejichž vůdce patřil například v úvodu zmíněný Jacques Roux – „oblíbenec“ marxistických historiků). V Paříži existovala řada politických sil, které prostor aktivně radikalizovaly. Tyto síly zároveň nebylo lehké ignorovat nebo potlačit, protože davy byly často ozbrojené (Furet, 1996: 131-133). I na tuto situaci reagovalo *levée en masse* – pokud byli radikální Pařížané na frontě, nemohli vyvíjet tlak na zákonodárce, jejich strach a revoluční zápal byly nasměrovány užitečným směrem. Hrůza nebyla pouze nástrojem v rukou Výboru pro veřejné blaho; prostupovala celou společnost, ovládala diskurzy, formovala mentalitu. Byla duchem doby, jenž opresivně zaplňoval celý společenský prostor. Tento duch doby zabránil budování disciplinárních praktik, které by se tehdejšímu zřízení jinak velmi hodily.

Klesající popularita Výboru, společně s vnitřními spory jeho členů a zlepšující se vojenskou situací, nakonec vedla až k Termidorskému převratu. Spiknutí zosnovala skupina Montagnardů i příslušníků Bažiny. Proběhlo 27. a 28. července 1794 (9. a 10. Termidoru roku III podle revolučního kalendáře). 27. července byli Robespierre a čtyři další poslanci Konventu zajati, 28. proběhla veřejná poprava dohromady dvaceti dvou odsouzených. Následující rok pracoval Konvent na ústavě, která se stala základem nového zřízení – Direktorია (Furet, 1996: 156-161).

6.7. Direktorium

Direktorium bylo posledním obdobím Francouzské revoluce. Vzniklo, když 26. října 1795 vstoupila v platnost nová ústava, jejíž cílem bylo předejít opakování Teroru a zajistit jistou míru politické stability (Furet, 1996: 161-165). S touto ústavou vznikl poprvé během revolučního období bikamerální systém. Období direktoria definovaly finanční problémy (už za první republiky byly *assignats* – revoluční papírová měna – silně devalvovány, nekontrolovaně rostla inflace), vojenské konflikty rostoucího měřítka a na politické úrovni snaha balancovat mezi radikály z obou stran politického spektra (vrací se monarchisté). Období skončilo 9. listopadu 1799 Brumairovým převratem a nastolením konzulátu (Furet, 1996: 165-180).

6.7.1. Ústava roku 1795

Ústava revolučního roku III se od předcházejících revolučních ústav liší zejména tím, že po odstrašující zkušenosti minulých let usilovala o jistou míru dělby moci, snažila se zabránit tomu, aby celý politický prostor ovládla jedna frakce. Jak již bylo zmíněno, zákonodárný sbor rozdělila na dvě komory, čímž ji oslabil – cílem bylo zpomalit proces ratifikace nové legislativy, zabránit rychlým a radikálním právním změnám. Od zákonodárné moci byla oddělena exekutiva – tou se stalo pět direktorů. Ústava také zakázala jakékoliv politické seskupování, aby předešla obnovení politických klubů (z nichž byli nejvýznamnější Jakobíni) a vzniku politických stran (The Constitution of the Year III: Executive power, články 1-3; General provisions, články 18-19). V tomto ohledu se myšlenkově vrátila na počátek Revoluce, který se zápletem hlásal, že občané mohou tvořit pouze jedno politické těleso – společnost samu. Ač má tato mentalita jistou vnitřní logiku, za Direktoria se opět ukázalo, že „zákaz“ společenské fragmentace se velmi těžko prosazuje.

Z hlediska rétoriky je novátorské, že ústava neuvádí pouze práva, ale také občanské „povinnosti“ – na myšlenkové úrovni tedy klade důraz na správné (a nutné) chování jednotlivců, kteří stát utvářejí a drží v běhu. Jedná se o ústavu, takže s „politickou anatomíí detailu“, jak disciplinární moc charakterizuje Foucault, se samozřejmě nesetkáme. Přesto stojí za zmínku články mluvící o nutnosti občanské ctnosti, která spočívá nejen v („nábožensky oddaném“!) dodržování zákonů, ale i osobní zodpovědnosti vůči rodině a přátelům (Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III: Duties, články 1-5). Kvality občana a člověka se měly stát identickými (Duties, článek 4). Politická práva jsou propojena s charakterem – „duše“ člověka náleží politickému tělesu. Tato část ústavy je konceptuálně

pozoruhodná – důraz na osobní kvality jednotlivce, který musí zaujmout určitou pozici ve společenském tělesu, vzbuzuje dojem většího zájmu o to, jak v jednotlivci tyto kvality pěstovat. Je však nutné upozornit, že v ústavě chybí přísliby sociální politiky (jako veřejné školství nebo sociální podpora), které obsahovala její předchůdkyně z roku 1793. Ačkoliv je zde tedy přítomen důraz na ctnost, stát se (alespoň předem) neujímá institucí, které by tuto ctnost pomohly v občanech budovat. To se však brzy změnilo.

6.7.2. Historie návrhů a první zákony o školství

Jak ukázaly předchozí kapitoly, první dvě revoluční ústavy explicitně počítaly s ustanovením veřejného vzdělávacího systému. Paradoxně je to však až v éře třetí ústavy, která se podobným slibům vyhnula, kdy stát začal o organizaci školství reálně usilovat. Mezi lety 1791 a 1795 byla zákonodárcům zároveň podána řada neuskutečněných návrhů, které si zaslouží zmínku. Tyto návrhy nejsou veřejně dostupné, spoléhám se proto na sekundární zdroj, který cituje dokumenty samotné. První návrh (1791) podala Komise veřejného vyučování, když ji předsedal Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, aktivní už od Generálních stavů, později významný jako diplomat ve službách Francie i při Vídeňském kongresu. Talleyrandův návrh odrážel rétoriku první ústavy; školství mělo být uniformní, přístupné všem (tedy i ženám) a bezplatné. Kladen byl důraz i na potřebu vzdělávání pro dospělé. Návrh byl však odložen, protože Národní shromáždění končilo svůj mandát (Stamp, 1966: 39).

Druhý návrh (1792) vypracovala komise, když ji vedl Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet – jeden z mála velkých myslitelů osvícenství, kteří se dožili Revoluce, jenž byl zároveň jedním z mála zastánců rovných práv pro ženy (zemřel ve vězení v roce 1794). Condorcet považoval vzdělání za způsob, jak naplnit lidský potenciál; věřil, že se správným vzděláním by lidstvo mohlo dosáhnout dokonalosti (Boto & Sousa, 2021). Zároveň si silně uvědomoval vazbu mezi vzdělaným jedincem a dobře fungující společností, přičemž „vzdělání“ jedince mělo pro něj na tehdejší dobu poměrně široký (moderní) význam:

„Moderní čtenáři Condorcetových návrhů budou překvapeni jejich aplikovatelností na současnost – důraz na vědu, koedukace, pozornost věnovaná fyzickému výcviku a rozvoji dobrého občanství i vyrovnaný rozvrh.“ (Stamp, 1966: 40)

Tento citát ukazuje právě ty praktiky, které Foucault považuje za základ opresivních mocenských mechanismů – rozdíl je v tom, že citovaný autor ve vzdělávání opresi neviděl.

Jinak se samozřejmě setkáváme s mentalitou, která je podstatou disciplinární moci – běžné vzdělání a „pěstování ctnosti“ (utváření dobrého občana) jsou neoddělitelné, dohromady tvoří jeden rozvrh, který operuje ve jménu obecného dobra. I tento návrh byl však odložen; stát se musel soustředit hlavně na válečné úsilí (Stamp, 1966: 41).

Další návrh (1793) připravil Michel Lepeletier de Saint Fargeau, jakobínský poslanec v Konventu. Tento návrh je zajímavý svými autoritářskými rysy:

„[Lepeletier] ukázal despotický, autoritářský systém, když navrhl, že všechny děti mají být vychovány společně na náklady Republiky a má se jim dostávat stejného oblečení, jídla a výuky.“ (Stamp, 1966: 41)

Ani tento návrh nakonec neuspěl, tentokrát především kvůli radikalizaci politického prostoru – Lepeletier byl příliš umírněný. Následující návrh vyjádřil jakobínský *Zeitgeist* lépe. S tímto návrhem přišel mladý Louis de Saint-Just, jeden z Robespierrových nejbližších spojenců, známý také pod aliasem „Archanděl Teroru“. Saint-Just si představoval silně militarizované školství:

„Byl toho názoru, že děti po dosažení pěti let patřily státu, nikoliv svým matkám. Od této chvíle měli chlapci žít a být vyučováni na státní náklady pod striktní disciplínou s vojenským důrazem.“ (Stamp, 1966: 42)

Ačkoliv zní tento návrh zdaleka nejvíce dystopicky, jako jediný z výše uvedených se stal inspirací pro vznik reálné instituce – takzvané *École de Mars*. V rámci tohoto projektu byly shromážděny asi tři tisíce chlapců věku 16–17 let (tj. před vojenskou službou), kteří byli cvičeni jako vojáci a nuceni poslouchat propagandistické projevy. Tato „škola“ však měla jen velmi krátkého trvání – posledních pár týdnů před svržením Robespiera (Stamp, 1966: 42)

Po Termidorském převratu byla Komise pro veřejnou výuku reorganizována a „poprvé obsahovala jádro členů, kteří byli politicky vlivní i edukačně rozumní“. (Stamp, 1966: 43) Co se známých jmen týče, předním členem byl např. abbé de Sieyès. Ve svých plánech se noví členové komise deklarovane inspirovali Condorcetem. V roce mezi pádem Jakobínské republiky a ústavou Direktorata vyprodukovala Komise řadu návrhů, které byly základem prvního zákona o školství, jímž se stal „Zákon třetího Brumairu“ (bohužel také nedostupný). Tento zákon představil centralizovaný systém vzdělávání:

„Podle [Zákona třetího Brumairu] měla být zřízena jedna nebo více základních škol v každém kantonu, jedna *école centrale* v každém departementu a jedna *École normale*

v Paříži. Systém měl být korunován národním institutem umění a věd, *Institut de France*.“ (Stamp, 1966: 43)

S tímto zákonem měla Francie poprvé od počátku Revoluce alespoň teoreticky vzdělávací systém. Samozřejmostí bylo, že zejména první dva stupně vzdělání (základní školy a *écoles centrales*) měly klást důraz na patriotismus a morální problematiku. Zákon však také legalizoval soukromé vzdělávací instituce, na což zareagovala církev vzpamatovávající se z Teroru:

„Státním školám údajně silně ubližovala konkurence těchto soukromých škol vedených církví. Ačkoliv měly soukromé školy spadat pod obecný dohled státu, vládní pokusy o prosazení této autority se často setkávaly s obviněním z inkvizičního dohledu“. (Stamp, 1966: 44)

Církevním školám jistě pomohl i zmíněný návrat konzervativců a monarchistů do politického prostoru – ochrana církve a její pozice byla pro mnohé z nich zásadní, zvláště po excesech let 1793 a 94. Tak se vrací problém paralelních autorit a fragmentované suverenity: Jak měl stát centrálně vychovávat generace patriotických revolucionářů, když mu monopol nabourávala církev, na jejíž fungování bylo obtížné dohlížet? Tato překerní situace do jisté míry vystihuje období Direktoría – relativní klid sice umožňoval normálnější fungování státního aparátu i jisté reformy, v praxi byl však stát paralyzován balancováním mezi řadou politických frakcí, zatímco stále musel podstatnou část pozornosti věnovat válce a finanční krizi.

Výsledkem bylo, že struktura základních škol do roku 1799 v podstatě neexistovala. *Écoles centrales*, které nabízely o řád vyšší vzdělání, vytvořily naopak poměrně hustou (ačkoliv neorganizovanou) síť, ale v praxi byly vyhrazeny potomkům buržoazie – základ, který člověk pro vstup potřeboval, dokázaly poskytnout pouze soukromé, placené, školy. Centrální *École normale* fungovala asi jen tři měsíce, než byla uzavřena (Stamp, 1966: 44-45). Ačkoliv se Direktoriu nepodařilo zcela naplnit svou ambiciózní vizi centralizovaného školství, jeho pokus má velmi praktický rozměr a vykazuje mnoho znaků mocenské mentality vlastní modernímu státu.

6.7.3. Zákoník o přestupcích a trestech 1795

Ve stejný den, jako školský „Zákon třetího Brumairu“ (tj. 25. října 1795), byl přijat také nový trestní zákoník, který se, se svými 646 články, zabýval otázkami policejní organizace,

soudnictví, procesního práva, klasifikace zločinů a samozřejmě tresty. Organizace policie a soudů společně s modernizovaným procesním právem měla sloužit k radikálnímu zefektivnění justice.

Policejní složky dělí zákoník na dva celky: *police administrative* („správní policie“) a *police judiciaire* („justiční policie“), přičemž správní policie má zejména preventivní charakter (udržuje pořádek), zatímco justiční policie vyšetřuje zločiny, „shromažďuje důkazy a předává pachatele [příslušným] soudům“ (Code des délits et des peines, 1795: Kniha I, články 19 a 20). Vzniklý systém je moderní povahy a vytváří rámec pro neustálý preventivní dohled a případné okamžité zásahy.

Co se procesního práva týče, je zde kladen důraz na transparentnost (např. část II, článek 162), která slouží jako dodatečná pojistka proti arbitrárním procesům i trestům, a to společně například s pravidly ohledně zatýkacích rozkazů (část I, hlava IV) a odvolání (část II, hlava II, články 192-199). Tento aspekt je samozřejmě typickým rysem reformních snah sledovaných Foucaultem, a to obou hlavních proudů. Jedná se o další znak již moderního trestního systému a mentality.

Významný je důraz, který zákoník klade na vězení. Zachází do velmi konkrétních detailů, jak z hlediska okolností, za kterých člověk může být uvězněn, tak z hlediska fungování věznic jako institucí (část II, hlava XVIII, články 570-580). Pro představu např. článek 578 pojednává o zajištění zdravé stravy pro vězně nebo článek 577 o inspekcích věznic státními úředníky (část II, hlava XVIII, články 577 a 578). Přesně ošetřeny jsou také okolnosti a délka držení obviněných ve vazebních věznicích, aby byli občané „ochráněni před nelegálním zadržením“ (část II, hlava XIX, články 581-593). Objevuje se také nápravná detence (*détention correctionnelle*), avšak ze zákoníku se zdá, že tímto jsou myšleny zpravidla kratší tresty odnětí svobody, případně nucené práce (část II, hlava XVIII, článek 575). Dlouhodobé vězení figuruje alespoň v terminologii spíše jako trest, přičemž zákoník explicitně rozlišuje mezi vazebními a běžnými věznicemi – odsouzený nemůže být držen ve vazební věznici a obžalovaný v běžné (je zde tedy evidentně promyšlená struktura institucí různých účelů) (část II, hlava XVIII, článek 580). Zároveň jsou tresty uvěznění rozděleny podle „nepříjemnosti“ podmínek – uvězněný může mít v cele volnost, nebo být na řetězu (např. část III, články 599-604). Tato diferenciací ukazuje na ochotu upravovat individuálně podmínky na základě domnělé nebezpečnosti či poslušnosti vězněného – takové praktiky samozřejmě vyžadují velké množství detailních znalostí o subjektu. Nejedná se pouze o změnu na teoretické nebo ryze právní úrovni;

novou mentalitu začala stejnou dobou ukazovat i trestní praxe, jak sledoval sám Foucault:

„V průběhu svého věznění měl být [vězeň] sledován; jeho chování mělo být denně zaznamenáváno a inspektoři – dvanáct místních hodnostářů jmenovaných v roce 1795 – kteří by po dvojicích každý týden vězení navštěvovali, měli být informováni o událostech, sledovat chování každého vězně a rozhodovat o tom, kteří si zasloužili zkrácení trestu.“ (Foucault, 1979: 126)

Za zmínku stojí, že v *Dohlížet a trestat* se Foucault o zákoníku z roku 1795 vůbec přímo nezmiňuje, na rozdíl například od jeho předchůdce z roku 1791 (např. Foucault, 1979: 7, 8, 12).

Tento zákoník je bezesporu projevem moderního pojetí trestního práva, a to s velkým množstvím rysů, které Foucault přisoudil mentalitě disciplinární moci. Vidíme plány na centralizovaný systém věznic a neoddělitelné propojení zločinu a trestu pomocí robustního, přehledného a moderního tělesa justice. Tento zákoník jde dál než jeho předchůdce z roku 1791 a ukazuje daleko pokročilejší fázi obratu k „donucovací instituci“ – objevuje se mnohem více detailů fungování vězeňského řádu a trest věznění je rozšířen na širokou škálu zločinů.

Ze zkoumaných dokumentů lze bezpečně vyvodit, že Direktorium bylo, přes svůj relativní „konzervatismus“ (ve srovnání s předchozími lety), reformně proaktivní, a to na praktičtější i mentálně pokročilejší úrovni než předchozí revoluční režimy. Reformní aktivita byla produktem řady diskurzů, které také utvářela. Tyto diskurzy byly jednoznačně charakteristické novou mocenskou mentalitou. Vznikaly základy moderního státu, který se však měl zrodit až za dalšího režimu.

7. Konzulát

Konzulát je období dlouhé necelých pět let, které bývá považováno za přechod mezi samotnou revolucí a císařstvím. Období začalo po Brumairovém převratu 10. listopadu a skončilo korunováním Napoleona Bonaparta císařem 18. května 1804. Charakteristická je pro Konzulát centralizace moci a vývoj směrem k vojenské diktatuře, ale také využití některých praktik *ancien régime*; obrat ke stabilnějšímu, ale konzervativnějšímu řádu. „Konzervativnější“ však jednoznačně neznamena neochotný k reformám – například v oblasti občanského práva byl ještě za konzulátu přijat *Code civil* (21. března 1804), který se stal vzorem pro občanské

zákoníky mnohých dalších zemí a dodnes zůstává základem francouzského občanského práva. Co se školství týče, žalostná situace neprošla bez povšimnutí – už v roce 1802 byly místo dezorganizovaných *écoles centrales* ustanoveny „nové“ *lycées*, v praxi však zatím pouze obnovené a přejmenované církevní *colleges* staré monarchie. Pokročilejší změny ve vzdělávací legislativě za konzulátu sice realizovány nebyly, ačkoliv jejich příprava již začala (Fox 1958: 67).

7.1. Ústavy let 1799 a 1802

První ústava, nazývána Ústavou roku XVIII, byla rychle vytvořeným³ dokumentem, který legitimizoval Brumairový převrat a definoval pozici prvního konzula (ačkoliv konzulové byli dohromady tři) tak, aby se mohla stát základem vojenské diktatury. Většinu moci přesunuje z rukou legislativy do rukou exekutivy, a to zejména do rukou prvního konzula (Constitution of the Year VIII: Title IV). Většina článků se potom zabývá právě pravomocemi tohoto primárního představitele exekutivy (Title IV). Jistou kuriozitou je, že ústava vytvořila trikamerální legislativu, jež však byla od počátku slabá (Title III). Ačkoliv potvrdila všeobecné mužské volební právo (Title I, článek 2), voliči reálně politiku ovlivnit nemohli – voleny byly pouze seznamy kandidátů, a to ani ne přímo, ale několikasupňovým procesem delegace, z něž voliči ovlivnili jen krok první (Title I, články 7-14). Tato ústava samozřejmě byla v první řadě mocenským nástrojem, jež měl Napoleonovi pomoci efektivněji koncentrovat moc. Ústava roku X (tedy 1802) byla pouze upravenou verzí, která pozici prvního konzula učinila doživotní funkcí. Návrat ke všemocnému jedinci je z mocenského hlediska zajímavý; Napoleon usiloval o převzetí mezinárodní legitimacy *ancien régime*, zatímco v domácí politice naopak pracoval alespoň zpočátku se symboly Revoluce (jako zmíněné volební právo a zákonodárství). Tato syntéza ukazuje nejen dobrou schopnost navigovat politický prostor, ale také uvědomění si, že podstata moci leží v symbolech, ale také procedurách. Symboly však zůstávají důležité; ve chvíli vykuchání demokracie je snad na místě zmínit větu, kterou Tocqueville popsal znaky (již mrtvého) feudalismu v *ancien régime*:

„Jak zatížené významem jsou prázdné formy!“ (Tocqueville, 1998: 72)

³Přijata byla pouhý měsíc a půl po převratu (Constitution of the Year VIII).

7.2. Konkordát roku 1801

Známý jako usmíření státu s církví, tento dokument ukazuje spíše za předchozích let nevídaný obrat k pragmatismu, který umožnil státu si církev podřídit právě díky tomu, že s ní přestal vést válku. Konkordát legalizoval a legitimizoval místo církve ve společnosti, ale bylo to místo jednoznačně výrazně oslabené. Téměř humornou ukázkou „kompromisu“ je otázka oficiality katolictví jakožto náboženství Francie. V prvních letech Revoluce byly žádosti církve o uznání výsadné pozice vícekrát zamítnuty. Konzulát se k otázce elegantně vyjádřil nezávazným konstatováním jasného:

„Vláda Republiky uznává, že katolické, apoštolské a římské náboženství je náboženstvím výrazné většiny Francouzských občanů.“ (Concordat of 1801)

Dále jsou důležitými body otázky investitury, zabavených majetků a loajality duchovních státu. Právo odvolávat biskupy si zachoval papež, ale jmenování měli být státem (články 4 a 5). Církev se vzdala veškerých nároků na majetky zabavené po roce 1790 (článek 13). Duchovní měli dostávat platy od státu, kterému museli skládat slib oddanosti (články 6 a 7). Stát si neodpustil ani symbolické vyjádření dominance, opakovaný rituál připomínající jeho svrchovanost – každá bohoslužba měla být ukončena slovy „Bože, ochraňuj republiku. Bože, ochraňuj Konzuly.“ (článek 8)

Konkordát byl kompromisem pouze na povrchní úrovni. Jak ukazuje obsah, jednalo se spíše o uzavření míru mezi státem a církví, přičemž církev jednoznačně uznala porážku. Je tedy důležité říct, že ačkoliv je dokument produktem (nejen) Napoleonovy ochoty a schopnosti pragmaticky vyjednávat, cestu k němu vydláždily krvavé roky Francouzské revoluce. Podobně je tomu i v některých dalších legislativních změnách – Konzulát byl komparativně méně radikální a prosazoval „konzervativnější“ změny, což však umožnila důkladná destrukce ancien régime, která proběhla v předchozích letech.

Z hlediska mocenské teorie můžeme v Konkordátu vidět legalizaci podřízení církve, definitivní zrušení její staré role jako držitele vlivné pastorační moci. Konkordát platil ve většině Francie do roku 1905 (oddělení církve a státu), v Alsasku platí některé jeho části dodnes, protože v roce 1905 bylo drženo Německem. Jednalo se tedy o dokument, který politický prostor ovlivnil značně trvalým způsobem.

Závěr

Sledované období končí ve chvíli, kdy už jednoznačně začal zrod moderního státu se všemi mocenskými mechanismy pro něj typickými. Disciplinární moc prostoupila trestně-právní legislativu a role i fungování státu se zásadně změnily. Zbývala sice řada reforem i realizace změn přislíbených v přijaté legislativě, ale základy pro stabilní systém prostředků ovládnutí jednotlivce i společnosti již do značné míry existovaly. Myšlenkové proudy osvícenství i praktiky Revoluce poskytly v tomto ohledu silný základ a francouzské společnosti vstúpily nacionalistické cítění – rozvinutý koncept národa mohl pak sloužit jako sjednocující faktor a nástroj legitimizace totálního ovládnutí.

Jak ukázala pátá kapitola, myšlenky i pokusy evokující novou mocenskou mentalitu existovaly už před revolucí. Osvícenství vizemi jednotné (ctnostné) občanské společnosti jistě nepřekvapí, ale, jak sledoval např. Tocqueville, o modernizaci usiloval i *ancien régime*. Byl však svázán symboly, které jej legitimizovaly – církví a zdáním feudalismu. Mentalita suverénní moci se král nikdy nevzdal – svou roli jistě sehrála Ludvíkova mentální rigidita (Furet, 1996: 27-30), ale také rychlý spád událostí, který králi nedal moc prostoru zaujmout proaktivní pozici.

Samotný revoluční vývoj představuje spleť cestu konfrontace teorie a politické reality. Rovnostářská vize a bojový pokřik prvních revolučních let se politicky materializovaly zpravidla se značnými obtížemi. V tomto ohledu hrála roli celá řada faktorů; tato práce se například příliš nevěnovala revolučním válkám, které Francii silně vyčerpávaly a vyžadovaly obrovské množství prostředků, pozornosti i lidí, což reformní úsilí samozřejmě omezovalo. Důležitá byla také společenská fragmentace – neustálá konfrontace do různé míry radikálních (nebo naopak reakčních) názorů zabraňovala nalézt shodu. Kompromis byl přinejmenším v prvních revolučních letech obecně dost problematickou záležitostí – nový systém měl přeci aspirovat na utopii, ideální zřízení stojící v kontrastu ke zpátečnictví a bídě staré monarchie. Představa kompromisu se zdála být opakem idealismu, a tak i Revoluce. Trvajících změny v mocenském fungování Francouzského státu však byly umožněny právě jistou mírou oproštění se od ideologie. Přejít k disciplinární moci, ač umožněn idealismem osvícenství, vyžadoval praktické myšlení.

Pragmatismus začal politickému prostoru dominovat až za Direktoría, což bylo do jisté míry umožněno odstrašující zkušeností Teroru. Teprve v tomto období také vidíme organizovanou snahu uskutečnit mocenské reformy. Pre-direktoriální pokusy zůstaly zpravidla

buď uvězněny v rétorice, nebo byly naopak bezhlavě radikální a neoddělitelně svázané s nenávist-budící brutalitou. Teprve politický pragmatismus přinesl modely, jejichž vznik provázal strach ze vzbuzení odporu. Teprve snaha o udržení křehkého statu quo se obrátila k sofistikované efektivitě, která charakterizuje novou mocenskou mentalitu. Zároveň však bylo Direktorium nestabilní a jeho pozornost roztříštěná. Ačkoliv se tedy mentálně transformovalo, nebylo schopné své reformní vize zcela naplnit. Přesto představuje zdaleka nejvíce koherentní snahu o mocenskou transformaci, kterou lze označit i za snahu o zavedení a rozšíření mechanismů disciplinární moci.

Pokročilejší přeměnu umožnila potom autoritářská stabilita Konzulátu a císařství. Zásadní body přišly také ještě později, za císařství: například významná legislativa (a následná reorganizace) v oblasti školství v roce 1806 (Fox, 1958: 67), v trestním právu pak v roce 1810. Roky 1789-1804 ukazují souvztažnou cestu změn v diskurzích a myšlení (na kolektivní i intelektuální úrovni) a politické praxi. Jejich společným výsledkem je imperativní pozice nacionalismu jakožto důrazu na jednotu společenského tělesa, ale i praktický zájem o charakteristiky jeho částí-jednotlivců a o způsoby, jak lidi přimět k podřízení se celku.

Odpovědí na výzkumnou otázku této bakalářské práce je, že aktéři utvářející Francouzskou revoluci jednoznačně projevovali zájem o výkon disciplinární moci, nikoliv však po celé revoluční období. Politika a myšlení počátků revoluce by měly být vnímány spíše jako rozvoj nové mocenské mentality, jisté vyvození dílčích praktik utváření a manipulace společenského tělesa i jeho součástí z obecnější mentality nacionalismu. Období Direktoría naopak již ukazuje legislativu a změny v diskurzích jí obklopujících, které lze jednoznačně považovat za počátky disciplinární moci. Stát vytváří rámec pro centralizovanou strukturu školství a se zákoníkem z roku 1795 se definitivně obrací k vězení jako hlavnímu prostředku trestu a nápravy. Tyto kroky jednoznačně odpovídají změnám, jež Foucault považuje za zásadní v šíření disciplinární moci. Konzulát, se svou autoritářskou stabilitou, je poté érou, kdy se nové mocenské mechanismy začínají kompletněji materializovat.

Summary

The examined period concludes at a point at which the birth of a modern state with all its mechanisms of power has clearly begun. Disciplinary power had entered the sphere of penal law and the role of the state had changed dramatically. Various reforms were still to be

implemented and the changes promised in the new laws were to be fulfilled, but the foundations for a stable system of means of control over individual and society alike had largely come to existence. The philosophical tradition of the Enlightenment and the practice of the Revolution had provided a strong basis in this regard and instilled in the French society a nationalistic mentality – the developed concept of a nation could then serve as a uniting factor and a means of legitimizing total dominance.

As Chapter 5 has shown, ideas and attempts reminiscent of the new power mentality had existed prior to the Revolution. The Enlightenment does not surprise with its visions of a unitary (virtuous) civil society, but as Tocqueville for example had observed, even the *ancien régime* had sought modernization. Yet it was bound by the symbols, which gave it its legitimacy – the Church and the façade of feudalism. The King never gave up the mentality of sovereign power – Louis' mental rigidity had certainly played its part (Furet, 1996: 27-30), as had the quick development of revolutionary events, which did not provide the king with much space to take on a proactive position.

The Revolution itself is a complex path of the confrontation of theory and political reality. The egalitarian vision and battle cry of the first Revolutionary years had generally materialized politically only with considerable difficulty. Several factors were at play in this regard; this thesis did not, for example, pay too much attention to the Revolutionary Wars, which exhausted France greatly and demanded a tremendous amount of resources, attention, and people, which obviously hindered reformatory efforts. Of importance was also societal fragmentation – the incessant confrontation of varying radical (or reactionary) opinions prevented a consensus. The idea of compromise was, at least in the first Revolutionary years, generally a very problematic matter – the new system had to aspire to a utopia, the ideal system standing in contrast to the misery and backwardness of the old monarchy. The idea of compromise seemed to be the opposite of idealism, and thus also the opposite of the Revolution. But lasting changes to the power mechanisms of the French state were only permitted by a certain letting go of ideology. The transformation towards disciplinary power, although rooted in the idealism of the Enlightenment, required practical thinking.

Pragmatism had only started to dominate politics during the Directory, which was to a degree made possible by the deterrent experience of the Terror. Only during this time do we see an organized effort to implement power reforms. Pre-directorial attempts had generally either remained stuck in rhetoric or were recklessly radical and inseparably tied to a hatred-inducing brutality. Only political pragmatism had brought models, whose creation was surrounded by a

fear of creating resistance. Only the effort to sustain a fragile status quo had turned to the sophisticated efficiency characteristic of the new power mentality. At the same time, however, the Directory was unstable, and its attention divided. Although it had transformed mentally, it was incapable of completely actualizing its reformatory vision. Despite this, it serves as thus far the most coherent case of power transformation efforts, which can also be marked as an effort to implement and proliferate the mechanisms of disciplinary power.

A more advanced transformation was then made possible by the authoritarian stability of the Consulate. Crucial points also came even later, during the Empire: e.g. important educational legislation in 1806 (Fox, 1958: 67), and then penal legislation in 1810. The years of 1789-1804 show a correlated path of change in discourse and thought (on both collective and intellectual levels) and political practice. Their common result is the imperative position of nationalism as an emphasis on the unity of the social body, but also as a practical interest in the characteristics of its components-individuals and the ways by which to subdue individual people to the whole.

The answer to the research question of this bachelor thesis is that the actors of the French Revolution certainly demonstrated an interest in the administration of disciplinary power, albeit not during the entire Revolutionary period. The policy and thought of the early Revolution should be seen rather as the development of a new power mentality, the deduction of particular practices of creating and manipulating the social body and its components from a general mentality of nationalism. The Directory era on the other hand shows a change in both legislation and the discourse surrounding it, which can be conclusively understood as the beginning of disciplinary power. The state at this point creates the framework for a centralized system of education and conclusively turns to prison as the primary means of punishment and correction. These steps correspond clearly indicate changes which Foucault deems important to the spread of disciplinary power. The Consulate, with its authoritarian stability, is then an era in which the new power mechanisms begin to materialize more completely.

Použitá literatura

Abray, J. (1975). Feminism in the French Revolution. *The American Historical Review*, 80(1), 43–62. <https://doi.org/10.2307/1859051>

Assemblée nationale constituante (1789-1791). (1791). *The French constitution: Revised, amended, and finally decreed, by the National Assembly. Presented to the King on the 3d, and accepted by him on the 13th of September, 1791*. <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf>

Bates, D. (2000) The Mystery of Truth: Louis-Claude de Saint-Martin's Enlightened Mysticism. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 61, No. 4, pp. 635-655. <http://www.jstor.org/stable/3654073>

Behrens, B. (1963). Nobles, Privileges and Taxes in France at the End of the Ancien Régime. *The Economic History Review*, 15(3), 451–475. <https://doi.org/10.2307/2592919>

Black, J. (2020). *The search for the man in the iron mask: a historical detective story*: by Paul Sonnino, Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2016, 266 pp., £23.95 (paperback), ISBN 978

1 4422 5363 6. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 27(4), 571–572.
<https://doi.org/10.1080/13507486.2020.1715040>

Boto, C., & Souza, L. M. de.. (2021). A instrução pública em Condorcet e suas vicissitudes. (Public Education in Condorcet's work and its vicissitude.) *Revista Brasileira De Educação*, 26, e260052. <https://doi.org/10.1590/S1413-24782021260052>

Brette, A. (1907/2014) *Les Limites et Les Divisions Territoriales de la France en 1789*. Hachette Livre Bnf. ISBN: 978-2013458009

Burke, E. (1790/1997) *Úvahy o revoluci ve Francii*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN: 80-85959-23-2.

Cavanaugh, G. J. (1969). Turgot: The Rejection of Enlightened Despotism. *French Historical Studies*, 6(1), 31–58. <https://doi.org/10.2307/286243>

de Chateaubriand, F. R. (1815) Recapitulation. In: *An Historical, Political and Moral Essay on Revolutions, Ancient and Modern*. 1st ed. London: Henry Colburn. Vol. I, Chap. LII., p. 393-399.

Code des Délits et des Peines du 3 Brumaire, An 4 (1795).
https://web.archive.org/web/20091205034921/http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_delits_et_peines_1795.htm

Code Pénal de 1791.
https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm

Concordat of 1801. <https://www.concordatwatch.eu/napoleons-concordat-1801-text-k1496>

Constitution of the Year III (1795). LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION, accessed April 23, 2024, <https://revolution.chnm.org/d/450>.

Constitution of the Year VIII (1799). https://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_constitution8.html

Constitution of 1793. LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION, accessed April 23, 2024, <https://revolution.chnm.org/d/430>.

Cough H. (1987) Genocide and the Bicentenary: the French Revolution and the Revenge of the Vendee. *The Historical Journal*. 30(4):977-988. doi:10.1017/S0018246X00022433

Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III (1795). LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION, accessed April 23, 2024, <https://revolution.chnm.org/d/298>.

Dickson, P. G. M. (1993). Joseph II's Reshaping of the Austrian Church. *The Historical Journal*, 36(1), 89–114. <http://www.jstor.org/stable/2639517>

- Dincecco, M. (2010). Fragmented authority from Ancien Régime to modernity: a quantitative analysis. *Journal of Institutional Economics*, 6(3), 305–328. doi:10.1017/S174413741000003
- Edmonds, B. (1983). “Federalism” and Urban Revolt in France in 1793. *The Journal of Modern History*, 55(1), 22–53. <http://www.jstor.org/stable/1878977>
- Edmunds, M. M. S. (2002). *Piety and politics: imaging divine kingship in Louis XIV's chapel at Versailles*. University of Delaware Press. ISBN: 9780874136937
- Ellis, G. (1978). The “Marxist Interpretation” of the French Revolution. *The English Historical Review*, 93(367), 353–376. <http://www.jstor.org/stable/567066>
- Foucault, M. (1975/1979) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books. ISBN: 0-394-72767-3
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. New York: Pantheon Books. ISBN:0-394-41775-5
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795. <http://www.jstor.org/stable/1343197>
- Fox, E. W. (1958). The History of French Education. *Current History*, 35(204), 65–71. <http://www.jstor.org/stable/45313593>
- Furet, F. (1988/1996) *The French Revolution 1770–1814*. Blackwell Publishers. ISBN: 9780631202998
- Furet, F. (1978/1981) *Interpreting the French Revolution*. Cambridge University Press. ISBN: 978-0521280495
- Hamscher, A. N. (1976). *The Parlement of Paris after the Fronde 1653-1673*. University of Pittsburgh Pre. ISBN: 9780822976134
- Hegel, G. W. F. (1837/2004) *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna. ISBN 80-865-5919-X.
- Hegel, G. W.F. (1807/1977) *The Phenomenology of the Spirit*. Oxford: Clarendon Press. ISBN: 9780198245308
- Hegel, G. W. F. (1806). *The Letters: Hegel to Niethammer October 13 1806*, translated by Clark Butler and Christine Seiler, Indiana University Press, Bloomington, © Purdue Research Foundation.
- Kennedy, M. L. (1979). The Foundation of the Jacobin Clubs and the Development of the Jacobin Club Network, 1789-1791. *The Journal of Modern History*, 51(4), 701–733. <http://www.jstor.org/stable/1877163>

- Lyttle, C. (1933). Deistic Piety in the Cults of the French Revolution. *Church history*, 2(1), 22-40. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3691955.pdf>
- Michelet, J. (1847/1967) *History of the French Revolution*. The University of Chicago Press. ISBN: 9780226523330
- Mukerji, C. (2012). Space and political pedagogy at the gardens of Versailles. *Public Culture*, 24(3 68), 509-534.
- O'Connor, T. (1996). Surviving the Civil Constitution of the Clergy: Luke Joseph Hooke's Revolutionary Experiences. *Eighteenth-Century Ireland / Iris an Dá Chultúr*, 11, 129–145. <http://www.jstor.org/stable/30070597>
- Ozouf, M. (1991) *Festivals and the French Revolution*. Harvard University Press. ISBN: 978-0674298842
- Ozouf, M. (1984). War and Terror in French Revolutionary Discourse (1792-1794). *The Journal of Modern History*, 56(4), 580–597. <http://www.jstor.org/stable/1880323>
- Paine, T. (1791/1996) *Rights of man*. 1. ed. Ware: Wordsworth. ISBN 1-85326-467-9.
- Palmer, R. R. (1986). How Five Centuries of Educational Philanthropy Disappeared in the French Revolution. *History of Education Quarterly*, 26(2), 181–197. <https://doi.org/10.2307/368736>
- Rickman, T. C. (1819). *The Life of Thomas Paine* (p. 130). Pr. and publ. by TC Rickman, and to be had of all Booksellers.
- Robespierre, M. (1997). The Cult of the Supreme Being. *The Internet Modern History Sourcebook*. <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2022/09/ROBESPIERRE-Cult-Supreme-Being.pdf>
- Rothenberg, G. E. (1989). Soldiers and the Revolution: The French Army, Society, and the State, 1788–99. *The Historical Journal*, 32(4), 981-995.
- Rothrock, G. A. (1960). The French Crown and the Estates General of 1614. *French Historical Studies*, 1(3), 295–318. <https://doi.org/10.2307/285971>
- Saint-Simon, L. d. R., & St. John, B. (1829/2004). *Memoirs of Louis XIV and his court and of the regency*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/3875/pg3875-images.html#link2HCH0083>
- Secher, Reynald. (2003). *A French genocide : the Vendée*. University of Notre Dame Press. ISBN: 0268028656
- Sieyès, E. J. (1796/2003) *Political Writings*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc, ISBN: 978-0-87220-431-7.
- Sieyès E.J. (1789) Tennis Court Oath. <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/Tennis-Court-Oath.pdf>

Stamp, R. M. (1966). Educational Thought and Educational Practice during the Years of the French Revolution. *History of Education Quarterly*, 6(3), 35–49. <https://doi.org/10.2307/367620>

de Tocqueville, A. (1856/1998). *The Old Regime and the Revolution*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN: 978-0226805290.

Vopa, A. J. L. (1989). The Revelatory Moment: Fichte and the French Revolution. *Central European History*, 22(2), 130–159. doi:10.1017/S000893890001147X